

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПОЗАШКІЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Лазаркевич Лариса Георгіївна

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**Інклюзивна складова в системі позашкільної освіти
та практичні аспекти упровадження інклюзивної
освіти в діяльність закладів позашкільної освіти**

м. Кам'янець Подільський

2019

Схвалено методичною радою позашкільного навчально – виховного об'єднання №4 від 21.10. 2019р.

Автор та упорядник: Лазаркевич Лариса Георгіївна, методист позашкільного навчально-виховного об'єднання.

Рецензенти: Рулик Людмила Володимирівна, завідувач методичним відділом ПНВО.

Освіта для дітей з інвалідністю є найважливішим засобом розвитку, соціального захисту і реабілітації, реальним шансом їх подальшого самостійного і незалежного від навколишніх людей та обставин життя. Актуальність проблеми інклюзивної освіти пов'язана з постійно зростаючою кількістю дітей, які потребують корекційного навчання. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, яка забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Сьогодні в системі освіти функціонує розгалужена мережа навчальних закладів із різними формами навчання, за наявності якої значна частина дітей із порушеннями психофізичного розвитку не має змоги задовольнити свої особливі навчальні потреби. Якісна позашкільна освіта відповідає сучасним життєвим потребам розвитку країни. Головною метою соціального розвитку сучасного суспільства є повага до людського розмаїття, встановлення принципів солідарності та безпеки, що забезпечує захист та повну інтеграцію у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Важливим напрямком роботи сучасного позашкільного закладу визначається – навчання та виховання дітей з функціональними обмеженнями.

Зміст

Вступ.....	1
Розділ 1. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою.....	3
1.1. Інклюзія та інтеграція, інклюзивна освіта.....	3
1.2. Інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні навчальні заклади в країнах Центральної Європи.....	7
РОЗДІЛ 2. Інклюзивне навчання та інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір країни	13
2.1. Роль позашкільної освіти у вихованні та навчанні дітей з особливими освітніми потребами.....	13
2.2. Аналіз системи надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами.....	15
2.3. Аналіз українського законодавства щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти.....	17
2.4. Сучасні проблеми теорії і практики в науково-методичному та організаційно-педагогічному впровадженні інновацій в освіті дітей з особливими освітніми потребами.....	21
2.5. Сучасні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти.....	25
2.6. Інноваційні техніки роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.....	28
2.7. Соціалізація та розвиток творчого потенціалу дітей з особливими потребами в гуртках ПНВО.....	37
Розділ 3. Проблеми родинного виховання дітей з особливими освітніми потребами. Батьки та інклюзія.....	42
3.1. Сім'я і її роль у соціалізації дитини з особливими потребами.....	42
3.2. Батьки та інклюзія.....	46
Висновки.....	53
Список використаної літератури.....	56

Вступ

Головною метою соціального розвитку сучасного суспільства є повага до людського розмаїття, встановлення принципів солідарності та безпеки, що забезпечує захист та повну інтеграцію у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з обмеженими можливостями здоров'я. В основу інтеграції закладено принцип доступності та дотримання прав людини щодо рівного доступу до здобуття якісної освіти. Офіційна позиція європейської спільноти щодо усунення упередженості та дискримінації стосовно осіб з порушеннями психофізичного розвитку була висловлена ЮНЕСКО, Комісією з прав людини: «Освіта має надаватися в межах можливого, у загальноосвітніх школах, без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих інвалідів. Таким чином, у більшості випадків інвалідність сама по собі не є перешкодою, дискримінація – ось що перешкоджає дитині отримати освіту у загальній системі. В окремих випадках, відповідно до законодавчих норм, діти-інваліди зобов'язані відвідувати спеціальні школи, що є офіційною сегрегацією».

В Україні немає єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими освітніми потребами. В основних законах України про освіту зустрічаються застарілі терміни, що співвідносяться з медичною моделлю, яка «розглядає порушення здоров'я як характеристику особи, що може бути викликане хворобою, травмою чи станом здоров'я» і, відповідно, потребує медичного чи іншого втручання з метою «корекції» відповідної проблеми особи. Природно, що реакцією суспільства в контексті медичної моделі є забезпечення лікування, реабілітації та соціальної допомоги. Іншими словами – ставиться мета зробити життя людини з особливими освітніми потребами до певної міри. Із часу ратифікації Україною в 1991 році Конвенції ООН про права дитини все більшого визнання та поширення набуває соціальна модель, більше пов'язана із дотриманням прав людини. На противагу медичній моделі соціальна модель «розглядає вадю здоров'я як соціальну проблему, а не як характеристику особистості», оскільки вона (проблема) створена непристосованістю оточення, включаючи ставлення до людей з особливими потребами та виробничі норми, архітектурну безбар'єрність і транспорт. Така модель спрямована на зміни в суспільстві таким чином, щоб воно забезпечувало рівну участь своїх громадян у здійсненні своїх прав і надавало їм таку можливість.

Значну роль у здійсненні таких змін в українському суспільстві відіграють неурядові організації, включаючи організації батьків дітей з особливими освітніми потребами. Завдяки їхній діяльності все більшого

поширення набувають терміни, які зміщують акцент з вад/відхилень розвитку (діти-інваліди, неповносправні, діти з вадами розвитку тощо) на більш позитивний термін– діти з особливими освітніми потребами.

РОЗДІЛ 1. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ

1.1. Інклюзія та інтеграція, інклюзивна освіта

Термін «інклюзія» є відмінним від терміну «інтеграція» за своїм концептуальним підходом. Зокрема в документі «Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами» вказується на те, що інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір. Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Відмінність у підходах полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки. Поняття “інтеграції”, „інклюзії” розглядаються як антонімічне щодо “сегрегації” і позначають відповідний поступ у розвитку системи одержання освіти особами з порушеннями. Просте фізичне залучення дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього закладу не є інклюзією, це, за словами В. Лубовського «вимушена інтеграція» Досвід такого навчання засвідчив, що в разі нездатності педагогів організувати навчальний процес таким чином, щоб враховувались індивідуальні потреби кожної дитини, такі діти не брали участь у навчальному процесі і, як наслідок, знижувалась їхня мотивація до навчання та погіршувались навчальні результати.

Ураховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що інклюзія передбачає особистісно зорієнтовані методи навчання, в основі яких – індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей – здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо.

При визначенні терміна «інклюзивна освіта» були проаналізовані визначення, які містяться в головних міжнародних документах: Стандартних правилах урівняння можливостей інвалідів ООН, Декларації прав дитини ООН, Саламанкській декларації та програмі дій з навчання осіб з особливими потребами, Міжнародних консультаціях із питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами та ін..

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та

плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивні освітні заклади повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей.

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями фізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання.

Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Інклюзивна школа – заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі. Хоча інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі, для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків, членів родин, ровесників.

Основні принципи інклюзивної школи:

- всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, не зважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, застосування організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами;
- діти з особливими освітніми потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – всі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин

та суспільства в цілому. Як свідчать дослідження, в інклюзивних класах наголос робиться в першу чергу на розвиток сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги.

Інклюзивні підходи також корисні для сім'ї. В цьому випадку родини дітей з особливими освітніми потребами можуть отримувати підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють, у чому розвиток їхніх дітей є типовим й у чому атиповим, а також беруть активнішу участь у процесі навчання і виховання.

Вчителі інклюзивних класів глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками та іншими фахівцями (спеціалістами з лікувальної фізкультури, реабілітологами, логопедами, соціальними працівниками та ін.) Інклюзивна система освіти є також корисною із суспільної точки зору, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку вчаться розуміти і толерантно ставитися до людських відмінностей. Загалом, результати наукових досліджень засвідчили, що учням з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта:

- дає змогу покращувати навчальні результати;
- забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків;
- створює можливості для навчання в реалістичному/природному середовищі;
- допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички;
- забезпечує рівний доступ до навчання;
- дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого;
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків.

Учням з типовим розвитком інклюзивна освіта:

- допомагає підвищувати чи підтримувати рівень успішності;
- створює відповідне середовище для виховання поваги до відмінностей і розмаїття;

- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків;
- надає стимули до співпраці;
- допомагає розвинути в собі такі риси, як творчість і винахідливість;
- дає змогу набувати лідерських навичок;
- забезпечує можливість навчатися на основі ширшого набору форм

і

методів роботи.

Педагогічному персоналу інклюзивна освіта:

- допомагає налагодити співпрацю й застосовувати командний підхід до вирішення проблем і шляхи подолання труднощів;
- забезпечує можливості для професійного розвитку;
- допомагає усвідомити важливість розроблення програм навчання

для

дітей із різноманітними потребами;

- дає змогу збагатити власну палітру методів і прийомів викладання

та

навчальних стратегій.

Адміністрації навчального закладу інклюзивна освіта:

- допомагає виробити спільні переконання й цінності щодо інклюзії дітей з особливими освітніми потребами;
- забезпечує можливість користуватися широким набором ресурсів і видів підтримки та обирати оптимальні їх варіанти;
- допомагає сформуванню позитивне ставлення до розмаїття, тобто усвідомити, що кожна особистість своїми унікальними рисами та здібностями сприяє збагаченню людської спільноти;
- надає стимули, що надихають до здійснення перетворень, посилює здатність змінювати ситуацію на краще;
- допомагає зміцнити відчуття громади.

Батькам інклюзивна освіта:

- надає можливості для співпраці й активнішого залучення до життя шкільної громади;
- забезпечує можливість вибору в їхньому прагненні забезпечити якісну освіту своїй дитині;
- допомагає краще усвідомити розмаїття шкільної та загальної громади;
- надає стимули й заохочує до спілкування з іншими батьками для отримання підтримки й інформації;
- допомагає сформулювати чітку мету й створити реальне майбутнє для своєї дитини.

Для громади / суспільства інклюзивна освіта:

- дає змогу зрозуміти потреби й здібності всіх учнів;
- забезпечує відображення школою істинного розмаїття громади;
- демонструє соціальну цінність рівності;
- сприяє утвердженню громадянських прав усіх людей.

1.2. Інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні навчальні заклади в країнах Центральної Європи.

В передових країнах Західної Європи, починаючи з 70-х років ХХ ст. відбувалася перебудова спеціальної освіти. Зокрема, інклюзивне навчання дітей з особливостями розвитку визначено як основну форму здобуття освіти неповносправними.

Інклюзивне навчання в Італії. Серед європейських країн Італія посідає чільне місце у впровадженні ідей інклюзивного навчання, оскільки однією з перших визнала інклюзивне навчання найприйнятнішою для неповносправних дітей формою здобуття освіти. За визначенням директора Департаменту Національних досліджень у галузі освітніх інновацій в Італії Р. Tortora, «Італія у цьому відношенні стала лабораторією для всього світу, оскільки саме латинська культура зорієнтована на визнання автономності та гідності кожної людини». Освітню реформу в країні, яку було проведено у 1972 р., ініціював громадський рух «Демократична психіатрія». Метою цього громадського об'єднання було досягнення прогресивних змін у психіатричних лікувальних установах, усунення відособлення та ізоляції соціально не небезпечних осіб з порушеною психікою, які стали в'язнями ізольованих закладів. Учасники цього руху вважали, що виникнення психічних відхилень у багатьох випадках провокується суспільством і школою, в тому числі і спеціальними навчальними закладами. Тому варто ініціювати зміни і, насамперед, запровадити шкільну реформу, яка б надала можливість людям з психофізичними особливостями почуватися повноцінними членами суспільства. Під тиском громадськості у 1971 р. в Італії був ухвалений новий «Закон про освіту», який законодавчо закріпив право батьків на вибір навчального закладу, визначив статус масових шкіл, де навчаються всі діти з проблемами в розвитку, забезпечив державну підтримку щодо здобуття освіти дітям з особливостями психофізичного розвитку. Як зазначає Vanathy Bela, «...закон затвердив зміни, що наступили у житті, оскільки цього вимагав час». У 1977 р. були розроблені додатки до «Закону про освіту», які визначали, що діти з особливостями розвитку мають ходити до школи поблизу домівки та навчатися у класах разом зі своїми однолітками;

наповнюваність класів не може перевищувати 20 учнів; у такому класі можуть навчатися не більше 2 дітей з порушеннями; спеціальні класи в масових школах анулюються; школярі з особливими освітніми потребами мають бути забезпечені кваліфікованою підтримкою з боку педагогів і різнопрофільних фахівців, які працюють з ними за узгодженими програмами; у класах із сумісним навчанням мають працювати спеціальні педагоги разом з учителями.

В оновленому «Законі про освіту» 1992 р., у розділі про навчання дітей з особливими потребами, серед пріоритетів визначено: роботу щодо взаємодії шкіл з установами різного підпорядкування з метою надання всебічної допомоги школярам з особливими освітніми потребами різнопрофільними фахівцями, які мають працювати узгоджено та в тісному контакті; залучення батьків до процесу навчання дітей з особливостями розвитку тощо. Дані, які наводить відомий італійський дослідник В. Vanathy, свідчать, що нині в країні понад 90% дітей з особливостями психофізичного розвитку здобувають освіту в закладах загального типу. В освітніх департаментах провінцій країни функціонують консультативні служби, до складу яких входять різнопрофільні фахівці, адміністратори шкіл, працівники управлінь освіти, представники громадських організацій, за необхідності долучаються спеціалісти служб охорони здоров'я. Співробітники цих служб організовують інклюзивне навчання, діагностуючи дітей і визначаючи їхні потреби, надають консультативну та навчально-методичну допомогу педагогам і шкільній адміністрації. У масових муніципальних закладах (і в дошкільних, і в шкільних) працюють асистенти вчителів, які надають допомогу школярам з обмеженими можливостями здоров'я та разом з педагогом класу відповідають за успішність учнів з особливими потребами. Асистенти вчителів спільно з педагогом складають індивідуальні навчальні плани для кожного учня з особливостями психофізичного розвитку з урахуванням його навчальних потреб, в т. ч. з корекційно-реабілітаційної допомоги, яка в окремих випадках надається поза межами школи – в центрах медико-соціальної реабілітації.

Цікавий досвід навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку має Бельгія. У цій країні правовою основою освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я є «Закон про спеціальну освіту», ухвалений у 1970 р. Суттєві зміни до нього було внесено Декретом Уряду від 28 липня 1978 р. Закон визначає основні положення здобуття освіти неповносправними у світлі загального реформування системи освіти, серед яких і право батьків на вибір освітнього закладу для своєї дитини. Ще в 1960 р. «Законом про освіту» було визначено необхідність створення

служб психолого-медико-соціального супроводу, які б вирішували проблеми вибору освітнього маршруту дітей з особливостями психофізичного розвитку. Саме ці служби визначають майбутнє перебування дитини у спеціальних установах, де здобувають освіту 4% усіх дітей шкільного віку. У Бельгії функціонують 8 типів спеціальних закладів: для дітей з легким ступенем розумової відсталості, з середнім і важким, з емоційно-вольовими порушеннями та розладами поведінки, з фізичними розладами, з порушеннями зору та слуху, із соматичними захворюваннями, з труднощами у навчанні. Після проходження дітьми з порушеннями розвитку ретельного психолого-медико-соціально-педагогічного обстеження, яке відбувається в ПМС-центрах (психолого-медико-соціальних центрах), складається загальний висновок і надаються рекомендації стосовно майбутнього навчання дитини. Батьки (опікуни) дитини беруть активну участь в обговоренні результатів та ухваленні кінцевого рішення щодо вибору освітнього закладу – масового чи спеціального. ПМС-центри функціонують у системі масової та спеціальної освіти. Їх робота зосереджена на наданні допомоги школам, батькам і дітям з особливими освітніми потребами.

Допомога спеціалістів ПМС-центрів школам полягає у визначенні освітнього маршруту дитини з особливими потребами (переведення її з одного закладу до іншого, з нижчого освітнього рівня на вищий), у складанні індивідуальних планів навчання, у проведенні корекційної роботи тощо. Фахівці ПМС-центрів вичерпно інформують батьків щодо надання освітніх, медичних і соціальних послуг дітям з особливостями розвитку в системі спеціальної та загальної освіти, допомагають у прийнятті рішень стосовно перебування їхньої дитини в тому чи іншому навчальному закладі, допомагають в одержанні різних видів медичної та соціальної допомоги. Дітей, які потребують професійної допомоги, спеціалісти ПМС-центру ретельно обстежують і вивчають, надають їм консультації, проводять розвивально-корекційні заняття тощо. Законодавчі освітні акти Бельгії передбачають певну свободу в організації освітніх закладів: муніципальні освітні заклади, фінансове забезпечення яких відбувається за рахунок місцевих органів самоврядування; громадські освітні заклади, які утримуються громадськими фондами; приватні заклади, фінансове утримання яких беруть на себе приватні особи та громадські організації, в тому числі і релігійні.

При наданні дитині з порушеннями розвитку можливості навчатися інтегровано всі учасники цього процесу укладають угоду та розробляють індивідуальний навчальний план. Цей план складається з детального

опису особливостей і потреб дитини, з визначення додаткової допомоги, яку вона має одержувати (в тому числі, хто її надаватиме, як часто та де саме). У Бельгії основними службами підтримки дітей з особливими потребами в умовах сумісного навчання є психолого-медико-соціальні центри, що забезпечують надання спеціальних додаткових послуг учням, які того потребують. Залежно від кількості школярів з особливостями розвитку в певній місцевості, організовуються ПМС-центри різного підпорядкування (позашкільні та шкільні). Фахівці центру надають психолого-педагогічну та медико-соціальну допомогу учням з порушеннями розвитку та їхнім сім'ям, консультують батьків, надають навчально-методичну допомогу вчителям, однак, основна спрямованість їхньої роботи – це діти з особливими потребами. У Бельгії функціонують служби різного підпорядкування (Міністерств охорони здоров'я, соціального забезпечення), які, в разі необхідності, надають додаткові спеціальні послуги дітям з обмеженими можливостями здоров'я та сім'ям, в яких вони проживають. У школах з інклюзивним навчанням спеціальні педагоги працюють як у штаті засаду, так і запрошуюються за угодами зі спеціальних шкіл. На перших етапах навчання спеціальні педагоги проводять індивідуальні заняття з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, надалі до обов'язків спеціального педагога входить ознайомлення вчителя з проблемами дитини, залучення його до роботи із використанням певних методів і прийомів навчання, надання консультацій. Залучення до навчального процесу педагогів зі спеціальних шкіл дає можливість використовувати відповідні досвід та знання, а також усувати бар'єри між спеціальною та загальною освітою. Діти з особливостями розвитку, які були переведені зі спеціальних шкіл, упродовж першого року навчання одержують необхідну спеціальну допомогу (далі ця допомога надається індивідуально та за потреби). Адміністративні органи несуть повну фінансову та організаційну відповідальність за кожного інтегрованого учня і сприяють задоволенню його особливих потреб.

Слід зазначити, що подібне реформування освітньої галузі відбулося в Німеччині, де на початку 70-х років, завдяки діяльності громадської батьківської організації «Життєва допомога», Міністерством у справах освіти, релігії і культури були ухвалені нормативно-правові акти, які засвідчили, що кожна дитина з обмеженими можливостями має право на вибір навчального закладу, має бути забезпечена психолого-педагогічним супроводом, залучена до педагогічного процесу, незалежно від ступеня складності захворювання. Основоположним освітнім документом з організації спільного навчання дітей з порушеннями розвитку та їхніх

здорових однолітків для всіх регіонів країни (Земель) стали ухвалені у 1972 р. «Рекомендації з організації спеціального навчання». Цей документ уможливив розвиток «кооперативних» форм організації освітньої діяльності масових і спеціальних шкіл, що передбачають спільне проведення масових заходів, окремих навчальних занять, відвідування учнями з порушеним розвитком масової школи та надання їм корекційно-реабілітаційних послуг у спеціальному закладі тощо. У вирішенні питань психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання Німеччину з-поміж інших європейських країн вирізняє варіативність його організації, що зумовлена відмінностями у законодавстві Земель. В окремих Землях освітні нормативно-правові акти передбачають, що школи можуть мати у своєму штаті спеціальних педагогів і фахівців, які надають допомогу дітям з особливими потребами. В окремих випадках спеціальні педагоги виконують функції асистента вчителя, співпрацюючи з педагогами класу. Психолого-педагогічний супровід забезпечується педагогічними центрами, які функціонують у кожному регіоні, хоча форми організації роботи можуть бути різні. Центри надають різнопланову допомогу школярам з особливими освітніми потребами, проводять з ними профорієнтаційну роботу, координують діяльність різнопрофільних фахівців, консультують батьків і вчителів масових та спеціальних шкіл тощо. Окрім центрів підтримку учням з особливими потребами надають служби, що функціонують поза межами шкіл і фінансуються органами місцевого самоврядування. Це – медико-соціальні служби, ресурсні центри, реабілітаційні заклади тощо. Нині у Німеччині, паралельно із системою спеціальних освітніх установ, де перебувають діти, переважно, зі складними порушеннями, функціонують заклади інклюзивного навчання. Словаччина, Чехія та Польща на шляху до інклюзії. Цим країнам притаманні форми повного та часткового інтегрування (коли учні навчаються сумісно або проводять 80 та більше відсотків навчального часу у спецкласах). Варто зазначити, що в Чехії має місце так звана зворотне інтегрування: усі спецшколи мають дозвіл навчати дітей, що не мають вад психофізичного розвитку. Кількість таких дітей є обмеженою – не більше 25-ти відсотків від загальної кількості учнів у класі. У Чехії послуги дітям з особливими потребами та молоді взагалі надаються спеціальними навчальними центрами, які зазвичай є частиною спеціальної школи. У цих центрах працюють команди спеціалістів (два спецпедагоги – як для дітей молодшого, так і старшого віку, психолог і соціальний працівник). Цими спеціалістами здійснюється спеціальне діагностичне навчання, лікувальні заняття, психотерапія,

спеціальні корекційно-розвивальні заняття, також вони відповідають за складання індивідуальних навчальних планів у тісній співпраці з учителями загальних класів і батьками. Інтегровані учні розглядаються як пацієнти денної амбулаторії. Серед основних цілей цих центрів є інтегрування учнів до загальноосвітньої школи за місцем проживання, тобто впровадження інклюзивної форми навчання.

Найбільше дітей з особливими потребами саме в дошкільному віці перебувають разом зі своїми однолітками, найменша частка інтегрованих учнів з особливими освітніми потребами старших класів. Аналітичні дані засвідчують, що ставлення вчителів загальноосвітніх шкіл до роботи з учнями з особливими потребами значною мірою залежить від їхнього досвіду, від рівня фахової підготовки та належної допомоги вчителям з боку адміністрації та батьків учнів. Найменше бажання інтегрувати учнів з особливими потребами виявляють учителі загальноосвітніх шкіл, коли йдеться про емоційні чи поведінкові розлади. Аналіз досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у країнах Європи свідчить, що у переважній більшості з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти неповносправними. Однак, варто наголосити, що діти з особливими освітніми потребами мають змогу здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах, і в закладах масового типу.

У європейських країнах спеціальні заклади функціонують і надають допомогу дітям з обмеженими можливостями здоров'я, однак, вони не є сегрегативними осередками. «Кордони» між спеціальною та загальною освітою прозорі, оскільки країни з демократичним устроєм пропагують цінності громадянського суспільства, яке базується на ідеях рівноправності, толерантності та інклюзії.

РОЗДІЛ 2. ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ ТА ІНТЕГРУВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ПРОСТІР КРАЇНИ.

2.1. Роль позашкільної освіти у вихованні та навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

У період перебудови соціального, політичного та економічного устроїв українського суспільства створилася нова соціально-психологічна ситуація перевірки життя «вартості» кожної людини як творця власної долі. Діти з особливими освітніми потребами опинилися перед особистісним вибором: «Як жити далі в нових соціально-економічних умовах?».

Сучасне ставлення громадськості до людей з особливими потребами зумовило зміну старої парадигми «повноцінна більшість — неповноцінна меншість» на нову — «єдине суспільство, що включає людей з різними потребами». Тому у такому контексті важливо акцентувати на впровадженні інклюзивної моделі освіти в Україні, що зумовлює створення нормативної бази, дотримання відповідних організаційних та соціально-педагогічних умов щодо забезпечення рівних прав здобуття освіти дітьми з особливими потребами.

Вирішення задач щодо створення сприятливих соціокультурних, соціально-педагогічних умов для соціальної інтеграції дітей та молоді з особливими потребами є одним з актуальних аспектів соціально-педагогічної науки і практики. У сучасних дослідженнях наголошується на значенні соціально-педагогічної діяльності, як такої, що здійснюється з метою оптимізації виховних можливостей соціальних інститутів, активного залучення дітей та молоді до соціально-виховного середовища. У вирішенні зазначених задач беруть участь різні освітні ланки, зокрема позашкільна освіта, що завдяки власним специфічним характеристикам є не лише ефективним інститутом соціалізації дітей та молоді, який володіє суттєвим соціально-педагогічним потенціалом, але також однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України. Відповідно позашкільні навчальні заклади реалізують актуальні, такі що відповідають сучасним соціально-освітнім тенденціям, напрями роботи з дітьми та молоддю, зокрема дітьми, що мають психофізичні порушення.

В Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів та форм власності. За даними Міністерства освіти і науки України станом на 1 січня 2017 р. у системі освіти діяли 1496 державних та

комунальних позашкільних навчальних закладів та 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Ці заклади відвідують понад 1,5 млн дітей, що складає близько 37,5% від загальної кількості дітей шкільного віку. Значну увагу колективи позашкільних навчальних закладів надають роботі з дітьми соціально незахищених категорій; до навчально-виховної, організаційно-масової діяльності залучаються діти «групи ризику», діти та молодь з особливими потребами.

Сучасний стан освіти дітей з особливими потребами в Україні, теоретичні і технологічні основи реалізації інклюзивної моделі освіти представлено в українських та зарубіжних наукових працях із спеціальної педагогіки (В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, а також Л. І. Аксенова, Т. Г. Богданова, О. Л. Гончарова, М. М. Малофєєв, Н. М. Назарова та ін.), у яких наголошується на тому, що одним із пріоритетних напрямів державної політики у галузі освіти є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти, розвиток особистих інтелектуальних і професійних можливостей особам з особливостями психофізичного розвитку.

В Україні позашкільна освіта орієнтована на створення освітніх можливостей для морального, фізичного, культурного розвитку та соціального становлення усіх дітей, яка орієнтована на («концепцію розвитку» за Рене Кларийсом) та ґрунтується на принципах:

- доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

- добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності;

- правового і соціального захисту учнів у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості та ін.

Законом України «Про позашкільну освіту» серед напрямів позашкільної освіти визначено соціально-реабілітаційний напрям, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, потреб у самореалізації учнів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їхнього змістовного дозвілля та відпочинку. У такому контексті можливо говорити про залучення дітей та молоді з особливими потребами, а також інших категорій дітей, які потребують соціальної реабілітації та соціально-педагогічної підтримки.

Проаналізувавши напрям та особливості діяльності різних типів позашкільних закладів та враховуючи рекомендації з психолого-

педагогічного супроводу дітей в умовах інклюзії, визначається умовна модель залучення дітей з особливими освітніми потребами до позашкільної освіти. Реалізація соціально-педагогічних задач у процесі освітньої діяльності гуртків (творчих об'єднань) соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти з обов'язковим створенням і реалізацією в закладі відповідних навчальних програм, проектів тощо.

Такі програми повинні бути розраховані на учнів з інвалідністю, які потребують соціально-реабілітаційної допомоги; передбачити інтеграцію учнівської молоді з особливими потребами в звичайні гуртки позашкільного закладу, таким чином, в основу програми потрібно покласти принципи інклюзивного навчання. Комплексна програма складається з окремих блоків навчальних програм, які можливо компонувати залежно від типу позашкільного закладу та його концепції. Гуртківці можуть випробувати себе в різних видах діяльності та обрати для себе напрям, який їм найбільш цікавий.

Отже, результати теоретичного аналізу та даних дослідження педагогічної практики дозволяють зробити такі висновки:

– на сучасному етапі суспільного розвитку відбулися зміни ставлення громадськості до людей з особливими потребами; актуальним є створення найбільш сприятливих умов для здобуття освіти та інтеграції в суспільство людей з психофізичними порушеннями;

– для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами;

– позашкільні навчальні заклади виконують власну роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, що, поперше, обумовлено організаційно-педагогічними, соціально-педагогічними їх характеристиками; подруге, пов'язано із сучасною загальною соціокультурною, освітньою тенденцією, яка полягає у орієнтації на альтернативність освіти (створення освітніх можливостей для дітей, які відрізняються від умовної «норми» — дітей з особливими освітніми потребами, обдарованих дітей).

2.2. Аналіз системи надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами.

За офіційними даними Департаменту медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України, за останні п'ять років рівень дитячої інвалідності в Україні збільшився на 9,4 % .

Наразі в оцінці динаміки показників здоров'я дитячого населення України спостерігається несприятлива тенденція, а саме: підвищення частоти вроджених і спадкових захворювань; зростання питомої ваги дітей, які народилися з травмами та патологією центральної нервової системи; прогресу зростання хронічних форм патології та хвороб алергічного походження; збільшення частоти ускладнень вірусних і паразитарних захворювань (дифтерії, поліомієліту, туберкульозу тощо). Результат вищезгаданих явищ – збільшення загальної кількості дітей з особливими освітніми потребами. У структурі причин інвалідності серед дітей на першому місці хвороби вроджених аномалій – 23,1 %. На другому місці у структурі причин дитячої інвалідності хвороби нервової системи – 21,5 %.

Найчастіше причиною інвалідності є дитячий церебральний параліч – 38,8 %. Розлади психіки та поведінки – 15,9 %, у тому числі розумова відсталість різних ступенів – 84,1%. Хвороби вуха та соскоподібного відростка – 7,3 %. Хвороби ока та додаткового апарату – 6,7 %. Порушення функцій травлення, порушення обміну речовин – 4,2 % від загального рівня, що зумовлено в основному захворюванням на цукровий діабет, на який припадає 61,8 %.

Впродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими освітніми потребами здобували освіту у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, нині традиційна система спеціальної освіти є досить всеохоплюючою.

За даними Міністерства освіти і науки України, освіту у спеціально організованих умовах здобувають 54,1 тис. дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку у 396 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, у системі соціального захисту діють 56 будинків-інтернатів для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, в яких перебувають 7716 дітей.

Аналіз якісних змін у мережі спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (спеціальних шкіл, шкіл-інтернатів, навчально-виховних об'єднань, навчально-реабілітаційних центрів), класів у загальноосвітніх школах свідчить про вплив на її формування об'єктивних і суб'єктивних факторів: Так, порівняно з 2016/17 навчальним роком кількість спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) зросла з 391 до 397, проте кількість вихованців у них зменшилася – з 61,2 тис. осіб до 56,1 тис. осіб. Зменшення контингенту учнів (вихованців) у інтернатних закладах пояснюється тим, що учні з особливостями розвитку навчаються в

загальноосвітніх школах разом зі своїми ровесниками. Підтримуючи входження України в Європейську спільноту, Міністерство освіти і науки України та Академія педагогічних наук України як основні «законодавці» освітньої політики стосовно освіти дітей з особливими потребами поступово відходять від чинної системи закритих спеціальних закладів освіти (школи-інтернати, спеціальні освітні заклади), що дісталась у спадок Україні від колишнього Радянського Союзу з його цінностями «ідеального суспільства», до більш демократичної системи інклюзивного навчання.

На сьогодні в Україні відсутні повні статистичні дані про кількість дітей з особливими освітніми потребами, які інтегровані в загальноосвітні навчальні заклади України. Це засвідчує, що таке інтегрування відбувається стихійно, а інклюзивна форма навчання потребує системної розбудови. Нині психолого-медико-педагогічними консультаціями обласного та міського рівня виявлено значну кількість дітей, що мають психофізичні порушення, значна частина з них перебуває у звичайних загальноосвітніх закладах.

2.3. Аналіз українського законодавства щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Конституція України у статті 53 гарантує усім громадянам право на освіту. В основному Законі не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень стосовно дітей з особливими потребами. Разом з положенням про охорону державою сім'ї, материнства й дитинства це дає певні підстави говорити про пріоритет інклюзивної форми навчання порівняно з навчанням у школі-інтернаті.

Закон України «Про освіту» згадує про можливість навчатись екстерном і вдома, але ніяк не згадує про інтегроване навчання. У законі України «Про загальну середню освіту» є згадка про існування дітей з особливими потребами в освітньому полі як «дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах)» без згадки про можливість їх інтеграції. Закон України «Про загальну середню освіту» містить доволі контраверсійне твердження про дітей з особливими потребами. Зарахування та добір дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), їх переведення з одного типу таких навчальних закладів до іншого проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку, установленому Міністерством освіти України. У разі якщо батьки або особи, які їх замінюють, усупереч

висновку відповідної психолого-медикопедагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою». Тобто, з одного боку, держава нібито підтримує скерування дітей в інтернати, бо так правильно з точки зору комісії, а з іншого – дозволяє вчитися за місцем проживання. Саме положення про індивідуальну форму навчання дозволяє дитині вчитись удома, але ніби то й не забороняє відвідувати окремі або навіть усі заняття у школі за місцем проживання. Закон України «Про охорону дитинства» у статті 26 «Захист прав дітей-інвалідів та дітей із вадами розумового або фізичного розвитку» стверджує, що «дискримінація дітей-інвалідів та дітей із вадами розумового або фізичного розвитку забороняється. Держава сприяє створенню дітям-інвалідам і дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку...». З іншого боку, стаття 27 передбачає, що існують «діти-інваліди та діти з вадами розумового або фізичного розвитку, які не можуть навчатись у загальних навчальних закладах» і тим самим заперечує рівність прав дітей з особливими освітніми потребами на доступ до освіти.

Згадка про «інклюзивну освіту» (інакше кажучи – «залучення»), що означає навчання дітей з особливими потребами разом з іншими дітьми в тих самих загальноосвітніх класах за місцем проживання, в офіційних документах ще не набула поширення. Але близькі за змістом «інтегроване навчання», «інтеграція до загальноосвітніх закладів» у позитивному плані згадуються в офіційних документах на рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм. Зокрема в Доктрині освіти є посилання на рівний доступ до якісної освіти, однак інтеграція розуміється не як залучення учнів до загальних шкіл, а більше як наближення спеціальних закладів освіти до загальної системи.

Натомість, Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схвалена Постановою Кабміну України № 1545 від 12.10.2000 р., серед загальних положень містить фразу, що «на зміну ізолюваному інтернатному вихованню дітей-інвалідів повинно прийти інтегроване навчання й виховання», а в «напрямах реабілітації» передбачає «перебування дитини-інваліда в дитячому колективі без ізоляції від суспільства (як це відбувається в закритих інтернатних установах), в умовах звичайного середовища» та про «поступову інтеграцію дітей-інвалідів до дитячих дошкільних закладів і загальноосвітніх шкіл». Тут також задекларовані

збереження сім'ї на противагу влаштуванню дитини в інтернат і перевага «інтеграції до учнівського колективу» над домашньою формою навчання.

Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку (Постанова Кабміну України від 5.07.2004 № 848), однією зі своїх цілей бачить «створення передумов для запровадження інтегрованого навчання дітей». Пункт 9 зазначеного документа зобов'язує всі загальноосвітні навчальні заклади, незалежно від типу, форми власності та підпорядкування, працювати за цим Державним стандартом, якщо в закладі навчаються діти з особливими потребами. Але, на жаль, на сьогодні відсутній механізм упровадження та реалізації положень даного документа, і він не має практичного втілення.

Непокоїть також спроба дещо завуальованої заборони відвідування школи дитиною, якій призначена індивідуальна форма навчання, що міститься в листі МОН України № 1/9-3 від 11.01.05, в якому стверджується, що ст. 13 Закону України «Про загальну середню освіту» тлумачить індивідуальну та групову форми навчання як нібито взаємовиключні, хоч із самого тексту статті закону цього не випливає (у листі «за груповою чи індивідуальною формами», а в самому законі – «за груповою та індивідуальною формами»). Слід відзначити, що в попередній редакції «Положення про індивідуальне навчання» (наказ МОНУ № 430 від 05.09.2000) були набагато більш демократичні й розширені тлумачення, сприятливіші для інклюзивного навчання, наприклад: «1.7. Учні мають право індивідуально вивчати один, декілька або всі предмети навчального плану й відвідувати відповідні заняття в навчальному закладі, на базі якого здійснюється їхнє індивідуальне навчання, за власним вибором. Індивідуальне навчання може проводитись у приміщенні школи, у домашніх умовах, у лікувальному закладі тощо».

Більше того, навіть у чинному «Положенні про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» (наказ МОНУ від 20.12.2002 р. № 732 зі змінами) принаймні двічі зустрічається обґрунтування можливості поєднання індивідуальної та групової форм навчання – у лікарях і в молодших класах за однотипними індивідуальними навчальними програмами. У разі здійснення індивідуального навчання за однотипними індивідуальними навчальними програмами учнів 1-4-х класів на окремих заняттях можна об'єднувати у групи чисельністю не більше 5 осіб».

З 2011 року Міністерство освіти і науки України спільно з Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України та за підтримки Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» проводить науково-

педагогічний експеримент «Соціальна адаптація та інтегрування у суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Понад 20 навчальних закладів з різних областей України задіяно в цьому експерименті. Позитивний досвід впровадження інклюзивної освіти нині поширюється на інші навчальні заклади України.

Впровадженню інклюзивної освіти в Україні на основі використання найкращого світового досвіду сприяє Національний україно-канадський проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні», в рамках якого відпрацьовуються та удосконалюється нормативно-правова база та інклюзивні технології навчання.

Позитивний досвід впровадження інклюзивної освіти нині поширюється на інші навчальні заклади України, які домагаються мати статус експериментального закладу, оскільки статус експериментального майданчика дозволяє застосовувати інші, відмінні від офіційно затверджених навчальні програми та плани, вводити додаткові чи інші, відмінні від типових, ставки персоналу, застосовувати новітні засоби навчання, авторські підручники тощо.

Досить цікаві пункти містяться в «Комплексній програмі освіти та фахової підготовки інвалідів», затвердженій спільним наказом МОНУ та АПН України від 26.11.2002: «створити в кожному районі міст і смт. не менше однієї загальноосвітньої школи з необхідними умовами для навчання інвалідів з метою забезпечення ранньої соціальної адаптації дітей-інвалідів, які не мають відставання в інтелектуальному розвитку», відповідальними за які визначені «Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, міські і обласні державні адміністрації, громадські організації інвалідів (протягом періоду реалізації програми)», і далі – «розробити нормативи чисельності і ввести в спеціальних школах-інтернатах, центрах професійної, соціальної, медичної реабілітації інвалідів, навчально-виробничих підприємствах і ВНЗ I–IV рівнів акредитації посади вчителів валеології, реабілітологів, психологів, профконсультантів, сурдоперекладачів та інших спеціалістів у межах виділених асигнувань».

У зазначеному документі також передбачається кадрове забезпечення навчання дітей з особливими освітніми потребами: «...забезпечити практичними психологами і соціальними педагогами всі дошкільні навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) для дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, загальноосвітні школи, професійно-технічні

училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання, загальноосвітні школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги.

Завдяки співпраці психолого-медико-педагогічних консультацій і центрів практичної психології та соціальної роботи розширюються можливості інтегрування дітей з особливими потребами в суспільство, підвищується ефективність ранньої діагностики відхилень у розвитку дітей та здійснюється цілеспрямована розвивально-корекційна робота безпосередньо у навчальному закладі, де навчається дитина». Нині активна робота проводиться над доопрацюванням основних освітніх законів, зокрема в закон «Про освіту», введено поняття інклюзивного навчального закладу, Кабінетом Міністрів України затверджено «Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах про інклюзивне навчання» (Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 №872).

2.4. Сучасні проблеми теорії і практики в науково-методичному та організаційно-педагогічному впровадженні інновацій в освіті дітей з особливими освітніми потребами.

Розбудова незалежної Української держави спонукала до нового бачення розвитку її інтелектуального потенціалу, прискорила зміни в суспільному житті, що цілком природно актуалізувало складні психолого-педагогічні проблеми розвитку всієї національної системи освіти. Система освіти в Україні розглядається як основа національного і духовного відродження суспільства. Її основне завдання полягає у вихованні покоління людей, які здатні оберігати та примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати незалежну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. На сьогодні світовою тенденцією сучасності є прагнення деінституалізації та соціальної адаптації осіб з особливостями психофізичного розвитку. У нашому суспільстві починає формуватися нова культурна й освітня норма-повага до людей фізично та інтелектуально неповносправних. Згідно зі статутом Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої декларації про права людини діти-інваліди мають рівні права і можливості з іншими людьми. Прийняті Генеральною асамблеєю ООН Конвенція про права дитини та Декларація про права інвалідів визначили пріоритети в правах дітей з особливими освітніми потребами на освітні, медичні послуги та професійну

підготовку і трудову діяльність. Кожна держава прагне привести у відповідність з міжнародними нормами власну законодавчу базу. У статті 53 Конституції України, законах «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» засвідчено право інтеграції дорослих і дітей з особливостями розвитку та створення для них відповідних соціально-економічних умов.

Діюча в нашій державі протягом десятиліть система спеціальних навчально-виховних закладів має чітку і диференційовану систему закладів восьми типів для кожної категорії дітей, що мають особливості психофізичного розвитку (глухих, слабочуючих, сліпих, слабозорих, дітей з порушеннями опорно-рухової сфери, затримкою психічного розвитку, обмеженими розумовими можливостями, мовленнєвими вадами). Одним із перспективних напрямків реформування спеціальної освіти цих категорій дітей є їх інтегроване навчання в загальноосвітніх закладах. Характерною особливістю сьогодення системи спеціальної освіти в Україні є реконструювання її на демократичних засадах. Намітилась тенденція переходу до альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх послуг.

Держава посилила увагу до проблем дітей-інвалідів, гуманістичні підходи до освіти яких базуються на принципах:

- природної соціалізації (не відривати дитину від сім'ї);
- додаткових моделей спеціальної освіти, вибору батьками форм і видів майбутньої освіти;

- перспективним вважається і третій принцип – фінансувати не школу за надані освітні послуги, а дитину з тим, щоб форму, рівень і діапазон послуг обирали її батьки. Для більшої зацікавленості у збереженні чи розширенні контингенту учнів, наприклад у США, школи постійно дбають про зростаючий рівень навчально-виховного процесу. Для вирішення питання фінансування освітніх потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку мають вноситися зміни у державний (регіональний, місцевий) бюджет, державні та регіональні програми незалежно від того де навчається дитина – в державному, комунальному чи приватному закладі. На сьогоднішній день позитивне розв'язання питання про залучення дітей з особливими потребами до звичайних класів у повній мірі залежить від зацікавленості і мотивації адміністрації шкіл та вчителів. Тому результативність цієї роботи є лише в тих закладах, де вчителі відчувають свою відповідальність і наполегливо працюють з дітьми і їх родинами. Умовою досягнення успіху являється співпраця педагогів з

батьками, медиками та іншими фахівцями, а також: визначення потреб дитини, розробка відповідних заходів для її підтримки, розробка високоякісних навчальних програм на основі інформації про розвиток дитини, відповідна професійна підготовка вчителів та постійне підвищення кваліфікації. У класі мають бути створені такі умови, щоб всі діти відчували свою цінність і могли брати активну участь в усіх шкільних справах. Активна участь батьків у педагогічному процесі є надзвичайно важливою умовою для налагодження партнерських стосунків, організації роботи в спільній команді педагогів, батьків і фахівців для спільного прийняття рішень, плануванні навчальних та реабілітаційних заходів.

Планування індивідуальної роботи з дитиною є своєрідним прогнозом стосовно дитини. Він дозволяє побачити цілісну картину особистості дитини її можливе майбутнє. Дітям-інвалідам потрібен більш тривалий час для оволодіння функціональними навичками, тому педагогам в першу чергу, необхідно приділяти увагу розвитку вмінь, які дають дитині-інваліду відчуття самостійності та власної значущості. Вчителі інклюзивних класів повинні створити демократичну атмосферу і всіляко сприяти формуванню міцних дитячих колективів. Всі діти, незалежно від стану їхнього здоров'я повинні мати однакові права і можливості. Сприятливе середовище заохочує всіх дітей, незалежно від їхніх можливостей, до досліджень, ініціативи, творчості, що забезпечує успішне навчання і розвиток. Почуття приналежності є дуже важливим для дітей. Тому вчитель має створювати ситуації позитивних соціальних взаємин учнів. Завдяки контактам з однолітками діти розвиваються емоційно і соціально, вони вчаться жити у злагоді з людьми, у них формується самоповага.

Педагоги повинні постійно демонструвати батькам, що вони є важливими членами шкільного колективу, бажаними і потрібними у школі, що їхній внесок у загальну справу є цінним і необхідним. Важливо підкреслити: у своїй виховній роботі з сім'єю вчитель лише у тому випадку досягне поставленої мети, коли його особисте відношення до дитини буде для батьків тим взірцем, до якого їм захочеться наблизитись. Запорука успіху у діяльності інклюзивних класів – у командній роботі всіх причетних до цієї справи осіб: родини, медиків, інших фахівців. Серед найважливіших питань інклюзивної освіти є створення відповідної бази для корекційного блоку: наявність програм, підручників, спеціального обладнання, дидактичних матеріалів, надання діагностичних, консультативних та дійових послуг фахівцями. А це передбачає введення до штату школи додаткових штатних одиниць та постійного психолого-

медико-соціального супроводу дітей, які навчаються. Особливі вимоги ставляться перед вчителем, який безпосередньо працює з дітьми з особливими освітніми потребами. Насамперед, це всебічне вивчення анамнезу дитини, розуміння її особливостей, знання закономірностей розвитку, вивчення психічних якостей, вміння спостерігати за дитиною та регулювати її навантаження, вміння адаптовувати навчальні плани та методики до специфічних потреб дітей, створювати оптимальні умови для спілкування та адаптації до соціального середовища.

Для більш ефективного впровадження процесу інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір набули поширення так звані різнорівневі моделі навчання дітей. До закладів нового типу відносяться навчально-реабілітаційні центри. Прикладом нового бачення дитини у соціумі та підготовці її до життя є Кам'янець-Подільська спеціальна школа Хмельницької обласної ради – заклад з новою методологією життєтворчості особистості дитини. В ньому вчать дітей, які мають проблеми із здоров'ям. Структура закладу включає дошкільні різновікові групи, школу-інтернат. Режим роботи закладу з денним включенням учнів, повним включенням з перебуванням у закладі цілий тиждень у класах педагогічної підтримки. У закладі працюють 186 педагогів, 10 лікарів та 10 медсестер, психолог, логопед, соціальний педагог, дефектолог.

Впровадження інклюзивної освіти є складною та багатоаспектною проблемою. Вона містить цілу низку нерозв'язаних питань. Насамперед, це рівень, обсяг спеціальних освітніх послуг, зокрема таких, як навчання за індивідуальними програмами, планами, підручниками, діагностика та консультування, надання корекційних послуг у загальноосвітньому закладі.

Вчителі школи за таких умов беруть на себе більші моральні зобов'язання, що стосуються змін умов та методів навчання. Нових підходів вимагає спільна робота з батьками, роль яких є ключовою для подальших успіхів їхніх дітей, саме тому одночасно мають отримувати допомогу батьки, діти і вчителі. Нові завдання постають перед інститутами післядипломної педагогічної освіти у забезпеченні підготовки вчителів до запровадження в навчальних закладах інклюзивного навчання.

Водночас, чекає розв'язання проблема запровадження нового змісту освіти дітей з порушеннями розвитку відповідно до Державного стандарту.

Досліджуючи питання розбудови інклюзивної освіти ми дійшли висновку, що насамперед реалізація інклюзивного навчання потребує узгоджених дій від органів освіти, охорони здоров'я та соціального захисту.

Це питання урегулювання направлення дітей, збереження соціальних пілг, надання медичних послуг за місцем навчання. Необхідно постійно тримати в полі зору проблему формування адекватного ставлення педагогічних, учнівських та батьківських колективів до питання інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. А це означає започаткування нових форм співробітництва та взаєморозуміння, проведення «круглих столів», семінарів, тренінгів, тематичних та методичних публікацій з проблеми. Питання впровадження інновацій в освіту дітей з особливими освітніми потребами досить суперечливе й водночас, актуальне, яке потребує всебічного вивчення. Водночас, саме педагоги мають бути провідниками змін в освіті.

За даними експериментальних досліджень для дітей з особливими освітніми потребами найбільш вагомими перевагами були визначені:

- Діти з особливими освітніми потребами будуть краще підготовлені до умов реального життя .

- Діти з особливими освітніми потребами будуть мати більше можливостей брати участь у різних видах діяльності.

- Діти з особливими освітніми потребами будуть сприйняті суспільством.

2.5. Сучасні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти.

Вирішення задач щодо створення сприятливих соціокультурних, соціальнопедагогічних умов для соціальної інтеграції дітей та молоді з особливими потребами є одним з актуальних аспектів соціально педагогічної науки і практики. У сучасних дослідженнях наголошується на значенні соціальнопедагогічної діяльності, як такої, що здійснюється з метою оптимізації виховних можливостей соціальних інститутів, активного залучення дітей та молоді до соціальновиховного середовища.

У вирішенні зазначених задач беруть участь різні освітні ланки, зокрема позашкільна освіта, що завдяки власним специфічним характеристикам є не лише ефективним інститутом соціалізації дітей та молоді, який володіє суттєвим соціальнопедагогічним потенціалом, але також однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України. Відповідно позашкільні навчальні заклади реалізують актуальні, такі що відповідають сучасним соціальноосвітнім тенденціям, напрями роботи з дітьми та молоддю, зокрема з дітьми, що мають психофізичні порушення. В Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів та форм власності. Значну

увагу колективи позашкільних навчальних закладів надають роботі з дітьми соціально незахищених категорій; до навчально-виховної, організаційно-масової діяльності залучаються діти «групи ризику», діти та молодь з особливими потребами. Необхідно підкреслити, що категорія дітей з особливими потребами в першу чергу перебуває у полі уваги спеціальної педагогіки. Утім, об'єктом наукової спрямованості спеціальної педагогіки є насамперед спеціальна освіта людей з особливими освітніми потребами як соціокультурний, педагогічний феномен.

Водночас, для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, М. П. Лукашевич тощо).

Сучасний стан освіти дітей з особливими потребами в Україні, теоретичні і технологічні основи реалізації інклюзивної моделі освіти представлено в українських та зарубіжних наукових працях із спеціальної педагогіки (В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, а також Л. І. Аксенова, Т. Г. Богданова, О. Л. Гончарова, М. М. Малофєєв, Н. М. Назарова та ін.), у яких наголошується на тому, що одним із пріоритетних напрямів державної політики у галузі освіти є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти, розвиток особистих інтелектуальних і професійних можливостей особам з особливостями психофізичного розвитку.

У теорії і практиці соціальної роботи, соціально-педагогічній науці та практиці розробляють теоретико-методичні та технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю такої категорії, технології соціальної реабілітації сім'ї дитини з психофізичними порушеннями розглядають соціальну роботу з людьми з інвалідністю, наголошуючи на медичній реабілітації, соціально-побутовій адаптації, трудовій орієнтації молоді.

Насамперед, необхідно зазначити, що неформальна освіта деяких країн Західної Європи розвивається в рамках так званої «концепції піклування», за якої значна увага і фінансова допомога з боку національного і місцевого уряду, орієнтована на потреби молоді, спрямовується дітям і молодим людям з особливими потребами.

В Україні позашкільна освіта орієнтована на створення освітніх можливостей для морального, фізичного, культурного розвитку та соціального становлення усіх дітей ґрунтується на принципах:

– доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі,

етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

– добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності;

– правового і соціального захисту учнів у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості та ін.

Законом України «Про позашкільну освіту» серед напрямів позашкільної освіти визначено соціально-реабілітаційний напрям, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, потреб у самореалізації учнів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їхнього змістовного дозвілля та відпочинку. У такому контексті можливо говорити про залучення дітей тамолоді з особливими потребами, а також інші категорії дітей, які потребують соціальної реабілітації та соціально-педагогічної підтримки. Створення сприятливих умов для здобуття додаткової освіти і соціалізації дітей та молоді з особливими потребами доцільно розглядати як один із актуальних напрямів реалізації соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів. Важливо співробітництво позашкільного навчального закладу з установами для дітей з особливими потребами: спеціальними навчальними закладами (дошкільні, загальноосвітні заклади, навчально-виховні комплекси), оздоровчими центрами, молодіжними центрами реабілітації інвалідів тощо) щодо реалізації спільних проектів, соціально-реабілітаційних програм, проведення різних заходів для дітей з психофізичними порушеннями.

Отже, результати теоретичного аналізу та даних дослідження педагогічної практики дозволяють узагальнити наступне:

– на сучасному етапі суспільного розвитку відбулися зміни ставлення громадськості до людей з особливими потребами; актуальним є створення найбільш сприятливих умов для здобуття освіти та інтеграції в суспільство людей з психофізичними порушеннями;

– для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами;

– позашкільні навчальні заклади виконують власну роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, що, поперше, обумовлено організаційно-педагогічними, соціально-педагогічними їх характеристиками; подруге, пов'язано із сучасною загальною соціокультурною, освітньою тенденцією, яка полягає у орієнтації на

альтернативність освіти (створення освітніх можливостей для дітей, які відрізняються від умовної «норми» — дітей з особливими освітніми потребами, обдарованих дітей). На сучасному етапі можливо розглядати кілька варіативних моделей залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти.

2.6. Інноваційні техніки роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

В Україні триває реформування системи освіти. Інструментом становлення нової освіти є інноваційна діяльність, яка полягає у внесенні якісно нових елементів у навчальний процес. Реалізація нових векторів розвитку освіти потребує використання інноваційних технологій, особливо у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, творчого пошуку нових або вдосконалених концепцій, принципів, підходів до освіти, суттєвих змін у змісті, формах і методах навчання, виховання, управління педагогічним процесом.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року підкреслюється необхідність розширення практики інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами у системі загальної освіти. Для практичного здійснення інклюзивної освіти необхідно розв'язати ряд проблем, пов'язаних не лише з матеріальною базою школи і з неготовністю вчителів здійснювати свою професійну діяльність у нових умовах. Нова парадигма навчання в освіті - інклюзивне навчання, як інноваційна форма, потребують визначення наукового-методичного апарату її забезпечення та реалізації.

Інновації в освітній діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами - це використання нових знань, прийомів, підходів, технологій для отримання результату у вигляді освітніх послуг, що відрізняються соціальною та ринковою затребуваністю. Вивчення інноваційного досвіду показує, що більшість нововведень присвячені розробці технологій.

Освіта для дітей з інвалідністю є найважливішим засобом розвитку, соціального захисту і реабілітації, реальним шансом їх подальшого самостійного і незалежного від навколишніх людей та обставин життя. Сьогодні в системі освіти функціонує розгалужена мережа навчальних закладів із різними формами навчання, за наявності якої значна частина дітей із порушеннями психофізичного

розвитку не має змоги задовольнити свої особливі навчальні потреби. Практика свідчить, що після закінчення школи-інтернату більша частина дітей виявляється непристосованою до соціального середовища, неадаптованими в ньому. Крім того, здобуття освіти дітьми з інвалідністю залежить від багатьох чинників, зокрема доступності транспорту, шкільних приміщень, обладнання, програмного забезпечення, підручників, кваліфікованих фахівців.

З урахуванням світових тенденцій розвитку спеціальної освітньої системи в Україні все зростаючу роль відіграють процеси створення умов для інтегрованого навчання. На сучасному етапі інтеграція виявляється в різноманітних формах спільного навчання та виховання дітей з інвалідністю та їх здорових однолітків. Ось чому модель інклюзивної освіти розглядається як перспективний напрям державної політики у сфері освіти дітей з інвалідністю. Інклюзивна освіта ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. Тому вивчення досвіду інклюзивної практики для визначення стратегічних напрямів її просування у сфері освіти в Україні є дуже актуальним.

Кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. **Місія Нової української школи** – допомогти розкрити та розвинути таланти кожної дитини, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти.

Одним з варіантів вирішення проблеми надання якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами є розвиток в Україні інклюзивної освіти. В основі інклюзивної освіти лежать ідеї рівного ставлення до всіх членів суспільства незалежно від їхньої національності, статі, раси, культури, соціального стану, релігії, індивідуальних можливостей і здібностей.

Актуальність проблеми інклюзивної освіти пов'язана з постійно зростаючою кількістю дітей, які потребують корекційного навчання. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей, яка забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами.

Одним з основних завдань Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки є розвиток мережі та забезпечення надання освітніх, медичних,

соціальних, реабілітаційних послуг (зокрема раннього втручання, інклюзивного навчання) на рівні територіальної громади з урахуванням потреб мешканців.

У Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII визначено поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. На сьогодні в Україні є політична воля щодо впровадження інклюзивного навчання, є достатньо сформована законодавча база, яка постійно удосконалюється.

При організації інклюзивного навчання слід керуватись постановою Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 588 від 09.08.2017 р., яка визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти з метою реалізації права на освіту дітей з атиповим роз- витком за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, максимального залучення батьків до участі в освітньому процесі.

Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями реалізує доступ до одержання освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання та створення необхідних умов для успішного навчання для всіх без виключення дітей, незалежно від їх індивідуальних особливостей, психічних та фізичних можливостей. Реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями, забезпечення їх повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної і соціальної діяльності «особливих дітей» розглядається як одне з найважливіших завдань державної політики в галузі корекційної освіти.

Загальноосвітній заклад повинен представити комплекс різноманітних форм і методів для індивідуалізації навчального процесу з тією метою, щоб усі учасники мали змогу брати участь у ньому.

Важливою умовою переходу до інклюзивної форми освіти, її успішності є система супроводу і підтримки дітей з особливими потребами, тобто супровід мультдисциплінарної команди у взаємодії з вчителем та батьками.

Окрім колективних форм навчання широко впроваджується індивідуальне навчання, що є однією із форм організації навчально-виховного процесу для забезпечення права дитини на здобуття повної загальної середньої освіти з урахуванням індивідуальних здібностей та обдарувань, стану здоров'я.

Включення дітей з психофізичними порушеннями у спільноту дітей з типовим розвитком вимагає подолання бар'єрів, що гальмують процес поступового входження в соціальне середовище. Для забезпечення інклюзивного навчання у залах освіти, де навчаються діти з обмеженими можливостями, потрібно створити відповідні умови, а саме:

- психологічний мікроклімат, сприятливий для навчання дітей з порушеннями розвитку;
- кадрові ресурси, тобто спеціально підготовлені фахівці для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, відповідну підготовку варто пройти всім педагогам, які працюватимуть з дитиною в інклюзивному класі;
- безбар'єрне середовище: пандуси, підйомники, спеціально обладнані туалети, парти, місця в класі, їдальні, бібліотеці тощо;
- спеціально обладнані кабінети: психологічного розвантаження, лікувальної фізкультури, психомоторної корекції, кімнати для логопедичних та корекційних занять з дефектологами, психологами та ін.;
- засоби корекції психофізичного розвитку, спеціальне обладнання, відповідний дидактичний матеріал, особливі наочні засоби (закупівля здійснюється за рахунок субвенції з держаного бюджету місцевим бюджетам);
- розроблена командою психолого-педагогічного супроводу індивідуальна програма розвитку, за потреби індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма, розклад з урахуванням корекційно-розвиткових занять.

Освітній процес у класах з інклюзивним навчанням здійснюється відповідно до робочого навчального плану загальноосвітнього навчального закладу, складеного на основі типових навчальних планів закладів освіти.

Одним із шляхів впровадження роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є інноваційні техніки.

Інновації в педагогіці – це процес створення та впровадження нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних

проблем, які досі розв'язували по іншому; відкриття нових форм, методів, способів педагогічної діяльності, вихід за межі відомого в науці і масовій практиці; творча реалізація нових теоретичних концепцій, ідей, систем навчання та виховання. Інновації в педагогіці пов'язані із загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією (лат. *integratio* – відновлення, об'єднання в ціле окремих елементів) знань і форм соціального буття.

Інноваційні технології у спеціальній педагогіці мають забезпечити розвиток і саморозвиток особистості учня з огляду на виявлені його індивідуальні особливості як суб'єкта пізнання предметної діяльності і реалізуються у особистісно-орієнтованій освіті. Спектр методик і технологій, що складають її зміст значний: вальдорфська педагогіка, методика Марії Монтесорі, колективний спосіб та індивідуалізація процесу навчання, ігрові технології, модульно-розвивального, проблемного, дистанційного навчання, рівневої диференціації, мультимедійні, сугестивні, інтерактивні та інші.

Інноваційні педагогічні технології як процес – це «цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів» (І. Дичківська).

Пріоритетними напрямками впровадження інноваційних технологій у навчання дітей з особливими потребами є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини з тим, щоб вона відчувала себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя. Успішність організації навчально-виховного процесу забезпечується за рахунок введення нових технологій, тому педагогічні колективи цілеспрямовано працюють над модернізацією змісту методичної роботи, переорієнтацією вчителів на нову особистісно орієнтовану філософію, методологію роботи з дітьми з особливими потребами. Серед упроваджуваних навчальних технологій в інклюзивній освіті в області є: технологія особистісно-орієнтованого навчання, диференційоване викладання, традиційне інтенсивне навчання, проектна діяльність тощо.

Диференційоване викладання – це концептуальний підхід і практична технологія планування й реалізації навчального процесу, що бере свій початок з усвідомлення важливих відмінностей між учнями. З наукових праць Керол Енн Томлінсон відомо, що ця технологія допомагає враховувати в навчальному процесі такі

учнівські відмінності: рівень підготовленості – через коригування темпу навчання та ступеня складності матеріалу; індивідуальні стилі навчання – через організацію численних видів діяльності, щоб учні мали змогу отримувати та опрацьовувати інформацію в різний спосіб і на різних рівнях; та інтереси – спираючись на схильність, зацікавлення та бажання самої дитини оволодіти певною темою чи виробити певне уміння. Організація і методика упровадження диференційованого викладання дає змогу задовольняти індивідуальні потреби, розвивати сильні сторони дітей та їхні інтереси в ході уроку. Як наслідок, сучасні вчителі мають застосовувати такі підходи викладання, що дають змогу ефективно працювати з дітьми із ширшим діапазоном навчальних відмінностей.

Участь у різних формах спільної діяльності дає дітям змогу всебічно досліджувати, обговорювати питання й проблеми, висловлювати конструктивну критику, робити помилки, вчитися слухати думку іншої людини, інтегрувати нові знання з попередніми та узагальнювати свої ідеї. Кооперативне навчання створює природні умови для інтеграції учнів з особливими потребами. Цей підхід сприяє налагодженню позитивних стосунків в учнівському колективі та допомагає виховувати в дітей почуття відповідальності за своїх однокласників. Водночас, як методика інтеграції, воно є корисним для всіх учнів, а не лише для дітей з особливими потребами. Гнучкість кооперативного навчання пояснюється великою кількістю його форм і методів. Спонтанно організовані спеціальні групи дають змогу залучити всіх учнів до роботи з матеріалом, відповідати на запитання та виконувати ті чи інші навчальні дії. Зокрема, ця методика корисна для дитини, яка рідко висловлюється на уроці, або для дитини, якій складно активно слухати. Усі учні мають активно слухати й брати участь у діяльності групи та/або всього колективу. Також, під час спілкування в парах і трійках «слабші» діти мають перед собою приклад гарного мовлення та соціальної поведінки в особі товаришів. Отож, ми говоримо про використання таких методик, як: «кутки»; «вертушка»; «вісім квадратів»; «карусель»; «обміркуйте – об'єднайтеся в пари – поділіться думками»; та «три до одного».

Стратегії мислення – це прийоми, що «вчать думати», а головною метою є формування здатності учнів розширювати сферу застосування цих прийомів, щоб навчитися мислити. Здатність організовувати інформацію та ідеї – важлива складова мислення. Тому постійне використання у навчальному процесі графічних

організаторів дасть змогу дітям візуалізувати структуру явищ, організовувати ін-формацію в межах різних предметів. Ефективність таких когнітивних карт у навчанні зростає при поєднанні їх з методикою «обміркуйте – об’єднайтеся в пари – поділіться думками», з кооперативними стратегіями. Під час навчання використовуються такі графічні організатори:

- схеми-«павутинки»;
- ланцюжки послідовності;
- дерева сортування;
- діаграми Венна;
- матриці;
- сюжетні карти;
- «знаємо – дізналися – хочемо дізнатися».

У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами особливого значення набуває використання технології «Створення ситуації успіху» (за А. Белкіним). В основі даної технології лежить особистісно-орієнтований підхід до процесу навчання та виховання. Ситуація успіху розглядається як психічний стан задоволення від наслідків фізичної або моральної напруги від виконання справи. Такого цілеспрямованого поєднання умов та можливостей досягти значних результатів у діяльності прагнуть вчителі та батьки. Базовими завданнями педагога при запровадженні даної технології є: співтворчість, визнання самоцінності особистості, створення педагогічних ситуацій, заохочення, пошук, саморегуляція. Педагогічна технологія «Створення ситуації успіху» включає створення різноманітних видів радості, використання прийомів, за допомогою яких розгортають роботу з різними категоріями учнів. Цінність та ефективність цієї технології полягає у застосуванні педагогічних прийомів, таких як: «Емоційний сплеск», «Даю шанс», «Навмисна помилка», «Радість пізнання» та інших у роботі з різними категоріями учнів.

Особливу роль у навчальному процесі відіграє оцінювання діяльності дитини. Замість кількісної оцінки в інклюзивній освіті пріоритет надається якісному оцінюванню навчання учнів, умінню здійснювати самоаналіз та самооцінку. З цією метою використовується інноваційна форма оцінювання та накопичення інформації – портфоліо. Найголовніша перевага портфоліо, порівняно з традиційними технологіями оцінювання полягає в тому, що воно характеризує якість навчання різнобічно і багатовимірно, з різних

позицій: оцінки мислительної діяльності учня, його міждисциплінарних умінь, умінь висувати проблему, розв'язувати нестандартні завдання, знання навчальних предметів і опанування навичками, наполегливістю в досягненні результату. В інклюзивному класі портфоліо доповнює критерії оцінювання навчальних досягнень учнів та являє собою зібрання робіт учнів, які забезпечують бачення слабких та сильних сторін.

Зараз існує чимало різноманітних інноваційних методик з навчання та виховання дітей. Ці методики нетрадиційні, цікаві, вони розвивають, збагачують, урізноманітнюють життя учнів і дають змогу навчитись в масових закладах дітям з особливими освітніми потребами. Використання їх у роботі з такими дітьми можливе лише за умови їх творчого опрацювання, адаптації, пристосування. Для прикладу розглянемо методику навчання грамоти за системою М. Зайцева. В. Андросова зробила певні доповнення до дидактичної наочності М. Зайцева, що відповідають вимогам корекційної роботи. Це дало можливість повністю використовувати методику навіть на першому етапі корекційної роботи. У результаті поєднались два процеси – корекція і читання. Вони йдуть паралельно, поруч, допомагають один одному. І при цьому зберігається головна авторська ідея – навчання цікаве, розвиваюче, особистісно-орієнтоване.

Особливу значущість набувають завдання, пов'язані із стимулюванням розвитку пам'яті, різноманітних операцій логічного мислення та мовлення, а також такі, які активізують діяльність учня.

Використання власних мультимедійних презентацій, створених в середовищі PowerPoint, ідеально підходять для мультимедійної навчальної підтримки заняття: з барвистою графікою, відео сюжетами, звуковим рядом. В роботі я використовую мультимедійні презентації, програму «Pro Show Producer», мультимедійну дошку та інші засоби мультимедії.

Мультимедійна презентація дає змогу подати навчальний матеріал, як систему яскравих опорних образів, наповнених вичерпною структурованою інформацією в алгоритмічному порядку. Це особливо важливо для дітей з вадами зору та слуху, для розвитку процесів пов'язаних із запам'ятовуванням та візуалізацією.

Використання мультимедійних презентацій сприяє побудові навчально-виховного процесу на основі психологічно коректних режимів функціонування уваги, пам'яті, розумової діяльності, реконструює процес навчання з позицій цілісності. Це викликає

живий інтерес в учнів, покращує процес засвоєння матеріалу, унаочнює пізнання, сприяє розвитку творчих здібностей. Завдяки раціональному використанню комп'ютерних технологій діти з вадами слуху можуть користуватися інформацією недоступною для них при традиційних формах навчання. Комп'ютеризація забезпечує формування позитивної мотивації до навчання, що позначається на якості навчальної роботи, утвердження школяра, як особистості. Навчання дитини в інклюзивних умовах може бути успішним за наявності адекватних ресурсів і підтримки. Важливим індикатором, який дає змогу судити про майбутню ефективність спроб інклюзивного навчання є і ставлення самого вчителя. Тому можливість вдосконалювати свою майстерність під час спеціально організованих навчальних заходів допомагає педагогам знайти відповіді на конкретні запитання, сприяє підвищенню їхньої впевненості та активнішому залученню до вироблення програм навчання для учнів в інклюзивних класах. Успіх у створенні інклюзивного середовища можна констатувати тоді, коли у ньому приймають всіх дітей, цінують їх за їхні унікальні риси та надають можливості для навчання й діяльності в різний спосіб залежно від індивідуальних потреб і цілей.

Таким чином, інноваційна діяльність є досить специфічною і складною, а отже, потребує особливих знань, навичок, здібностей. Упровадження інновацій неможливе без педагога-дослідника, якого сьогодні ще називають педагогом інноваційного спрямування. Основна мета його діяльності - застосування сучасних інноваційно-педагогічних технологій, що дозволяє створити ефективну систему навчання учнів з особливими освітніми потребами, сприяє створенню ситуацій успіху, індивідуалізації навчальної діяльності та активізації пізнавальної діяльності, мотивації до навчання, високій результативності, забезпечує психологічний комфорт і вільний вибір, розвиває креативне та критичне мислення.

Отже, інновації в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами передбачають розробку та впровадження нових форм, методів та засобів підвищення ефективності корекційно-педагогічно - розвивального та реабілітаційного процесів і сприятимуть оптимізації використання особистісно - орієнтованих, нейропсихологічних, інформацій технологій. Для успішної інклюзії в умовах загальноосвітньої школи необхідно враховувати наступні чинники: командний підхід; задоволення індивідуальних освітніх

потреб дітей; співпрацю з батьками; створення сприятливої атмосфери в дитячому колективі. Ефективність навчання дітей з особливими потребами в інклюзивному класі забезпечать: диференційоване викладання, врахування стартових рівнів успішності учнів, використання особливої системи оцінювання навчальних досягнень та науково-обґрунтовані методи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

2.7. Соціалізація та розвиток творчого потенціалу дітей з особливими потребами в гуртках ПНВО.

Реабілітація дітей – інвалідів у нашій державі є завданням медичних установ, соціальних служб, шкіл – інтернатів і позашкільних закладів. Згідно зі ст. 20 Закону України «Про позашкільну освіту», «...держава здійснює захист прав вихованців, учнів і слухачів позашкільного навчального закладу освіти та забезпечує організацію навчання і виховання неповнолітніх дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей, дітей – інвалідів, дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, згідно з законодавством України».

Виходячи зі змісту цієї статті та Закону в цілому, визначається важливий напрямок роботи сучасного позашкільного закладу – навчання та виховання дітей з функціональними обмеженнями. «Знедолена природою дитина не повинна знати, що вона малоздібна, що в неї слабкий розум, слабкі сили. Виховання такої дитини повинне бути у сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим», - ці слова В.О.Сухомлинського стали гаслом у роботі для багатьох педагогічних працівників Позашкільного навчально-виховного об'єднання.

В дитячих гуртках ПНВО щорічно займається близько 30 дітей та молоді з особливими потребами.

Основний напрямок діяльності гуртків для дітей з обмеженими можливостями є декоративно – прикладна творчість та екологічне виховання, які забезпечують оптимальні умови для їх духовного, творчого, інтелектуального розвитку.

Діти та молоді люди з обмеженими можливостями стикаються зі значними труднощами, пов'язаними із адаптацією в суспільстві, самовизначенням та самореалізацією. Внаслідок захворювання чи певної вади у дітей цієї категорії виникають проблеми із самооцінкою, розвивається комплекс неповноцінності. Тому педагоги прикладають багато зусиль,

підтримуючи неповносправних дітей, допомагають їм швидко «повернутися до лав», почуватися повноцінними людьми, розвиватися як особистість.

Вже третій рік в ПНВО діє гурток моделювання іграшок-сувенірів, керівник гуртка Лазаркевич Л.Г. В дитячому об'єднанні займається 16 школярів з особливими потребами. Заняття проводяться на базі спеціальної школи Хмельницької обласної ради.

Працюючи з учнями, які мають вади зору я ставлю перед собою такі завдання :

- розширення світогляду вихованців;
- соціальна адаптація;
- розвиток конструкторських навичок;
- формування естетичного смаку;
- формування вмінь та навичок роботи з різними матеріалами;
- допрофесійна освіта вихованців.

Програма гуртка передбачає виконання творчих завдань: участь у виставках, вітання зі святами, проведення тематичних конкурсів, зустрічі з цікавими людьми, проведення родинних свят, благодійна діяльність тощо, де діти можуть творчо самореалізуватися. Зв'язок мистецтва і терапії, мистецтва та психології відомий давно і добре описаний в різній медичній та педагогічній літературі. Сьогодні багато уваги приділяється арттерапії, її методики застосовуються психологами, психотерапевтами та психіатрами. Різні види мистецтва надають неоціненну допомогу у діагностиці психічних відхилень у людини, в терапії різних форм захворювань, в психологічній реабілітації хворих.

Такий вид творчості, як виготовлення іграшок і сувенірів існує вже більше п'ятнадцяти століть. І це не тільки спосіб проведення дозвілля, а й засіб вирішення багатьох педагогічних завдань, зокрема розвитку дрібної моторики. Удосконалюючи і координуючи рухи пальців, виготовлення іграшок-сувенірів впливає на загальний інтелектуальний розвиток дитини. На думку Сухомлинського В.А., витоки творчих здібностей і обдарувань дітей на кінчиках їх пальців. Від пальців, умовно кажучи, йдуть найтонші струмочки, які забезпечують джерело творчої думки. Інакше кажучи: що більше майстерності у дитячій долоньці, тим розумніша дитина». Іграшки-сувеніри в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами є способом творчого розвитку. І цьому сприяють декілька з якостей цього виду мистецтва, властиві тільки йому.

По-перше - це абсолютна доступність дитині будь-якого віку, будь-якого ступеня підготовки і будь-якої можливості пересування.

По-друге - не вимагає ніяких спеціальних пристроїв, устаткування. Заняття можуть проходити будь-де.

По-третє - для творчості застосовується будь-який матеріал.

Заняття можуть приймати будь-яку форму:

- індивідуальні або групові,
- гра або лекція,
- уважне вивчення техніки та методик складання,
- вікторини та конкурси з елементами фокусів.

Діти з особливими освітніми потребами, позбавлені звичного спілкування, часом замикаються в собі. І спроби вивести їх з цієї ізоляції викликають негативну реакцію. Заняття з виготовлення іграшок-сувенірів здатні вивести дитину з депресії. Вони допомагають самовиразитися, а практично миттєвий результат творчого пошуку сприяє розвитку інтересу дитини до занять такого роду. Особливе місце заняття з виготовлення іграшок-сувенірів займають в роботі з дітьми з обмеженими можливостями пересування. Розвиток тонкої моторики впливає на розумовий і емоційний розвиток дитини. Звертаючись до цієї сторони творчості, педагоги вдало застосовують заняття в роботі з дітьми, хворими на ДЦП.

Велике значення в роботі з дітьми з особливими потребами має допомога батьків. Саме вони стають першими глядачами і цінителями творчості гуртківців. Це заохочує дітей до участі в роботі гуртка.

В своїй роботі я звертаю велику увагу на доброзичливе ставлення, фіксацію найменших успіхів, готовність працювати і спілкуватися з урахуванням можливостей цих дітей. Одним з головних завдань педагога, що працює з дітьми – інвалідами, є створення умов, у яких кожна дитина, незалежно від рівня інтелекту і фізичного розвитку, могла б розвивати природні здібності.

Робота у цьому дитячому гуртку – прекрасний засіб розвитку творчості, розумових здібностей, естетичного смаку, а також конструкторського мислення дітей.

Форми і методи проведення занять різноманітні. Це і творча робота над конструюванням та моделюванням іграшки, надання можливості кожній дитині проявити свою індивідуальність в її оформленні; це і уроки ввічливості, бесіди на моральні на етичні теми, обговорення прочитаних уривків з художньої літератури; дні і тижні благодійності.

На рахунку в гуртківців чимало благодійних акцій. Зі своїми іграшками та привітаннями вони відвідують конкурси, виставки, батьківські збори, де

неабияк раді їхнім виробам та привітанням напередодні Новорічних та Різдвяних свят. Адже завдання ремесла, яке опановується в гуртку, - пробудити у дітей не лише відчуття краси, а й чуйність до людей.

Велику увагу звертаю на духовне збагачення особистості. Діти подорожують мальовничим місцям нашої області, відвідують національні історико – архітектурні заповідники. Цікавою формою роботи в об'єднанні є також своєрідне відзначення днів іменинників, під час яких вручаються іграшки – подарунки, виготовлені колективно.

В гуртку є свої традиції, свята. Тут, зокрема, разом відзначаються Великодні і Різдвяні свята. В їх організації, а також просто на заняттях гуртка часто можна побачити дітей разом зі своїми батьками та бабусями. Беручи участь у виставках, діти з особливими потребами із задоволенням зауважують, що їхні роботи не гірші інших. І тоді в очах з'являється блиск, а на обличчі – посмішка. Участь у виставках для дітей з функціональними обмеженнями дуже важлива, оскільки допомагає повірити у власні сили, дає можливість в повному об'ємі проявити себе і показати свої здібності, позбутися почуття меншовартості. Для них важливо частіше відчувати свій успіх, отримувати визнання, бачити захоплення глядачів.

У своїй творчій праці я постійно вдосконалююся, шукаю нові цікаві форми роботи з дітьми : це і тестування, анкетування, роздуми на етичні теми.

Принципово нові підходи до реабілітації дітей з обмеженими можливостями вдається реалізувати в розділі «Художнє в'язання». Тому я скоригувала програму з урахуванням інтелектуальних, фізичних можливостей дітей з вадами зору, розробила дидактичний і методичний супровід програми (навчальні технологічні картки, схеми зразків, цікаві завдання, фотоматеріали, зразки готових виробів, деталей, фрагментів, підбірки матеріалів з періодичних видань), що особливо важливо в роботі з такими дітьми. Застосування в роботі дидактичного і методичного супроводу програми дає змогу створювати ситуацію успіху і виробляти в дітей стійкий інтерес до занять. Художнє в'язання розвиває вміння в'язати різноманітні речі. Кожна дитина з функціональними обмеженнями має змогу освоїти всі техніки в'язання спицями та гачком, виконувати композиційні роботи, розвивати моторику рук, увагу, пам'ять, абстрактне мислення. Особливо приваблюють прекрасні, оригінальні іграшки, вив'язані вихованцями гуртка для себе та своїх близьких.

Неабияку роль у процесі творчого розвитку, соціальної адаптації відіграють такі форми роботи, як колективно – творчі заходи, сімейні зустрічі, круглі столи, родинні свята. Отже я додаю максимум зусиль для

створення умов розвитку, самореалізації дітей з функціональними обмеженнями незалежно від рівня їх інтелекту та фізичного розвитку.

Педагоги ПНВО твердо переконані, що суспільство багато втрачає, якщо певна частина людської спільності не залучена до активного та продуктивного життя. І тому докладають всіх зусиль, щоб діти з обмеженими потребами відчували себе передусім особистостями – неповторними, талановитими, потрібними іншим, мали можливість адаптуватись до звичайного життя та, як і всі працювати на загальну користь нашої держави.

Розділ 3. Проблеми родинного виховання дітей з особливими освітніми потребами батьки та інклюзія.

3.1. Сім'я і її роль у соціалізації дитини з особливими потребами.

Сучасний етап розвитку спеціальної педагогіки та психології характеризується пошуком нових шляхів соціальної адаптації дітей з психічними та фізичними проблемами. Значних успіхів у соціалізації дитини з особливими освітніми потребами може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї, і в першу чергу батьків. В зв'язку з цим, проблема сім'ї дитини з відхиленнями в розвитку є однією з найактуальніших.

У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку». І це закономірно, адже побудувати повноцінну національну школу без активної участі й підтримки сім'ї неможливо.

В останні роки, зважаючи на впровадження інклюзивного навчання, що передбачає залучення батьків, як активних учасників навчально-виховного процесу, в теорії та практиці педагогічної науки виникла необхідність активного вивчення сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами. Фахівців цікавлять питання не лише формування у дітей нових умінь та навичок, вони розглядають сім'ю як основний стабілізуючий фактор адаптації дитини. Саме з власної сім'ї дитина виносить у доросле життя перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми. В сім'ї діти не лише наслідують близьких, орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Тому психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування найчастіше мають вирішальне значення в розвитку дитини.

Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості дитини, її відношення до людей, уявлення про характер міжособистісних взаємин. І цей факт не можна упускати як в діагностичній, так і в подальшій корекційній роботі із дитиною з проблемами в розвитку. Слід зазначити, що досі розробці цієї проблеми в спеціальній педагогіці не приділялось належної уваги. А вплив сім'ї на формування особистості дитини з особливими потребами в умовах школи-інтернату зовсім не вивчався.

Не завжди умови виховання в сучасній сім'ї, на жаль, є сприятливими для розвитку і виховання неповносправних дітей. Окрім того, виховання неповноцінної дитини особливо складне і відповідальне. Цю

відповідальність батьки зобов'язані нести перед своєю дитиною та суспільством. Якщо дитина з особливими потребами позбавлена правильного виховання, то її особистісний недорозвиток поглиблюється, а самі діти можуть стати тягарем для родини і суспільства. Сім'я дитини з відхиленнями в розвитку є її першим соціалізуючим інститутом. Процес дорослішання дітей такої категорії проходить з великими труднощами та у дещо сповільненому темпі, його також можна розділити на етапи:

I етап соціалізації – входження дитини в соціум. Першою сходинкою є адаптація її в сім'ї. Успішність цього процесу залежить від того, наскільки адекватно члени родини реагують на проблеми дитини і допомагають у їх подоланні. Виникаючі труднощі – результат неправильної позиції батьків та інших членів сім'ї.

II етап соціалізації – це перебування дитини у навчальному закладі. Важливу роль має відіграти такт педагогів, повага до дитини з особливими освітніми потребами. Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті виконують члени родини.

III етап соціалізації – адаптація дитини та її сім'ї власне у суспільстві, (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї "соціальної ніші").

Всі ці процеси неможливі без активної діяльності соціальних та психологічних служб (районних, міських, шкільних). Однак роботу з сім'ями дітей з особливими потребами неможливо чітко організувати без всебічного вивчення проблем сім'ї, родинно-дитячих відносин.

Сім'ї, в яких виховуються діти з відхиленнями в розвитку живуть під вантажем багаточисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти недугу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми. Відомо, що пролонгована психотравмуюча ситуація здійснює негативний вплив на психіку батьків та ускладнює їхнє відношення до дитини. Декого з батьків трагічність ситуації надламує. А власне особистісні якості батьків визначають можливості соціалізації дітей та адаптації до життя, тобто їхнє майбутнє. Важливою є наявність у батьків такої важливої якості як стресостійкість, саме вона необхідна для підтримки дитини. Відсутність же цієї якості вказує на нездатність батьків здійснювати виховання та соціальний супровід власної дитини протягом всього життя, взаємодіяти з фахівцями різного рівня чи навпаки, свідчить про схильність до аутизації по відношенню до дитини чи соціуму.

Якими ж особливостями вирізняються сім'ї, що негативно впливають на формування дітей?

Деякі вчені розрізняють такі їх види:

1. Неблагополучна сім'я. Всередині родинних стосунків таких сімей іде несумісність у поглядах і принципах організації сім'ї, прагнення досягти цілей за рахунок використання чужої праці; бажання підкорити своїй волі іншого. Це сім'ї з неблагополучною емоційною атмосферою, де батьки не тільки байдужі, а й грубо ставляться до дітей; сім'ї з нездоровою моральною атмосферою і. т.д.

2. Конфліктні сім'ї (батьки не прагнуть позбутися недоліків свого характеру).

3. Сім'ї з недостатнім виховним ресурсом (неповні сім'ї або з низьким загальним рівнем розвитку батьків. Низька освіченість або відсутність виховання яких не дає змоги допомогти дітям у навчанні та вирішенні інших проблем.

4. Педагогічно некомпетентні сім'ї (де панують надумані чи застарілі уявлення про дитину. Наявне бажання в батьків зберегти у дитини певні зразки поведінки, які їм подобаються – слухняність, неактивність).

Підготовка дитини до школи – це формування навичок дисципліни. Швейцарський психолог Ж. Піаже виділяє важливі умови, завдячуючи яким правила, яких ми вчимо дітей, перетворюються на почуття обов'язку. Найсуттєвішими з них є схвалення оточуючих, задоволення, яке отримує дитина при дотриманні правил, а також почуття поваги до тієї людини, яка диктує його. Ворожість, агресивність, психічні зриви у дітей – це наслідки батьківських покарань. В основі порушень поведінки дитини лежать її приховані прагнення. Американський психолог Р.Дрейкурс виділяє 4 найбільш типові і важливі цілі недисциплінованої поведінки дитини. Це дитина, яка:

- хоче звернути на себе увагу;
- не хоче коритися дорослим, прагне отримати над ними верх;
- бажає помститися дорослим за те, що вони її не люблять і ображають;
- хоче демонстративно показати, що вона ні на що не здатна, і хоче, щоб її залишили у спокої.

Щоб визначити мотив, потрібно спостерігати за дітьми та дослухатися до власних почуттів. Адже у дорослих є значна перевага над дітьми – вони можуть керувати своїми емоціями. Тому, замість підвищення голосу краще виявити свою любов, адже дитина завжди її потребує та шукає захисту дорослих. Якщо дорослі надміру використовують силу і владу, то спрацьовує механізм самозахисту – звідси дитяче роздратування. Головною подією у дітей 6-7 років є зміна статусу – вступ до школи. Успішне

навчання багато в чому залежить від того, чи враховують вчителі, батьки закономірності фізичного та психічного розвитку першокласників. Існує термін шкільна зрілість (психологічна готовність до школи). В цьому випадку йдеться про інтелектуальну, емоційну, соціальну зрілість дитини. Інтелектуальна зрілість – це певний обсяг знань, уявлень, понять, встановлення зв'язків між явищами і подіями здатність до логічного мислення і т.д. Емоційна зрілість – розвиток довільної поведінки, вміння зосереджуватись на виконанні певних завдань. Соціальна зрілість – потреба у спілкуванні з однолітками та вміння підпорядковувати свою поведінку правилам, уміння слухати та виконувати вказівки вчителя.

Отже, шкільна зрілість – це необхідний рівень розвитку дитини без якого вона взагалі не може успішно навчатися. Кожна дитина має свої слабкі та сильні сторони і проходить індивідуальний шлях розвитку. В процесі виховання дітей із психофізичними порушеннями необхідно враховувати об'єктивні труднощі їхнього розвитку, а саме: труднощі мовленнєвої комунікації, соціальну інфантильність, несформованість соціально-побутової компетентності, емоційного розвитку, порушення поведінки, нечіткі уявлення про систему поведінки, порушення загального психічного розвитку та ін.

В молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, починає формуватися характер дитини. Відомий психолог В.А Крутецький відзначає деякі особливості характеру молодшого школяра:

- імпульсивність – схильність діяти негайно. Причина – вікова слабкість вольової регуляції поведінки, потреба в активній зовнішній розрядці;
- загальна недостатність волі – не вміє довго йти до запланованої мети, долаючи труднощі;
- вередливість, впертість – недоліки виховання;
- допитливість, безпосередність, довірливість – схильність до наслідування. Небезпека полягає в тому, що дитина переймає не лише позитивне;
- емоційність – невміння стримати свої почуття, контролювати їх прояви.

Відхилення в розвитку особистості дитини виявляється по-різному: або у не конкретному розумінні мотивів діяльності, в обмеженні знань про вимоги колективу або в невмінні зіставляти свої наміри, бажання із загальними цілями. Спостерігається також деяка ізольованість дитини від учнівського колективу. В одних дітей проявляється зарозумілість, переоцінювання власних сил, умінь та свого місця в колективі, у

інших – надмірна несміливість, сором'язливість, недооцінювання власних сил, часто зустрічається некритичність та покірність чужим впливам. Ці прояви зумовлені браком спілкування, контактів з людьми і можуть бути зумовлені недорозвитком мовлення або недоліками виховання.

У дітей з вадами слуху проблеми формуються у сфері словесно-логічного мислення. Порухення слухових сприймань викликає підозріливість, неможливість зрозуміти почуте. Це призводить до нестійкої поведінки. Слабозорим дітям властива недостатня просторова орієнтація та збіднене емоційне життя. У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається недорозвиток вищих форм пам'яті, мислення, характеру.

Недорозвиток особистості виявляється у примітивних реакціях, підвищеній самооцінці, негативізмі, недорозвитку волі, невротичних реакціях. Діти із розумовими вадами проявляють пасивність, інертність, підкорення сторонньому впливу, і все це – через відсутність критичного мислення. У них важко сформувані мораль, поняття якості не проявляються у некритичному ставленні до власної поведінки та вміння правильно оцінити свої сили (Т.А. Власова, Г.М. Дульнев, О.І. Дячков, І.В. Єременко, М.С. Певзнер, С.Я. Рубінштейн).

Зважаючи на вищесказане основними завданнями сімейного виховання є:

- формування звичок позитивної поведінки;
- позитивна оцінка дитини та адекватна оцінка її діяльності (що зробила? чого навчилася? як виявила себе?);
- сприятливий психологічний клімат сім'ї.

Батьки мають дати своїм дітям найважливіший урок – нести людям радість. Звідси незаперечне значення розвитку емоційної сфери у дітей, розрізнення та реакція на почуття та вчинки людей, засвоєння норм етикету та правил спілкування. Батьки мають засвоїти незаперечну істину: замість того, щоб вкладати гроші в речі, треба вкладати їх у дитячі почуття.

4.2. Батьки та інклюзія

Вчителі давно усвідомлювали значення участі батьків у житті школи, однак родини й надалі мають визначальний вплив на дітей упродовж усього їхнього навчання. Отож, пошуки відповідних способів забезпечення участі та співпраці батьків зі школою залишаються у школах потрібним та непростим завданням, яке набуває особливої ваги у школах інклюзивних. Важливість праці з батьками підкреслюється і в українському законодавстві. Зокрема, Закон України «Про загальну

середню освіту» засвідчує, що «батьки є учасниками навчально-виховного процесу» і мають право:

- вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей;
- приймати рішення щодо участі в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу;
- обирати і бути обраним до органів громадського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів;
- звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей;
- захищати законні інтереси дітей.

У контексті існуючого законодавства очікується, що всі школи повинні:

- Повідомляти батьків про успіхи дітей
- Надавати інформацію про шкільну навчальну програму
- Підключати батьків до керівництва
- Проводити для всіх батьків щорічні збори
- Залучати батьків до визначення особливих навчальних потреб.

Особливої ваги ці тези набувають стосовно батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку. Адже освіта таких дітей є спільним завданням батьків і фахівців. Позитивне ставлення до цього батьків безумовно сприяє інтеграційним процесам як у школі, так і у суспільстві в цілому. Відтак, головними ініціаторами у впровадженні програм залучення в Україні, як і в цілому світі, є батьки. Це, найперше, відбувається тому, що батьки є природними носіями ідеї, духу залучення дітей з особливими потребами до загальної системи і, крім того, вони є замовниками і споживачами цього виду освітніх послуг.

Втім батьки, як і будь-яка ланка, дотична до інклюзії, потребують відповідної підтримки і допомоги, що безумовно, підвищить у цьому їхню роль. Обов'язковим є отримання батьками широкого спектру послуг аби надати їм можливість стати компетентними захисниками прав своїх дітей, для подальшого використання цих навичок у відстоюванні права дитини на рівний доступ до якісної освіти, забезпечення економічної та соціальної незалежності дітей у майбутньому. Варто батьків дітей з особливими потребами:

1. Навчити краще розуміти внутрішній стан дітей та стати компетентними захисниками їхніх прав та інтересів.
2. Оцінити потреби та забезпечити надання освітніх, соціальних та інших послуг сім'ям дітей з особливими потребами.

3. Забезпечити інформаційною підтримкою для задоволення їхнього професійного зростання у відстоюванні прав і інтересів дітей з особливими потребами.

4. Спонукаати до розвитку активної громадянської позиції, сприяти створенню батьківських організацій.

Загальна інформація для батьків щодо роботи у класі.

1. Відчуйте атмосферу в класі – зверніть увагу на рівень шуму, на активність дітей, на взаємодію вчителя з учнями.

2. Приєднайтеся до групової діяльності. Посидьте поруч з дітьми.

3. Під час проведення занять давайте дітям певний час самим подумати над тією чи іншою проблемою і лише потім пропонуйте свою допомогу.

4. Не соромтеся за потреби розпитувати членів педагогічного колективу.

5. Не намагайтеся інтерпретувати дитячі роботи (малюнки, будівлі з кубиків, деревини тощо), даючи їм назви. Запитуйте малят, що вони зробили.

6. Не говоріть про конкретних дітей з іншими дорослими, їхніми батьками чи членами сімей. Якщо у вас є запитання, коментарі або ви чимось стурбовані, зверніться до вчителя чи директора.

7. Не обговорюйте поведінку дитини у її присутності.

8. Розповідайте про свої ідеї та пропозиції членам педагогічного колективу, щоб вони могли використати їх у своїй роботі.

9. Дотримуйтеся принципів керівництва класом і методів розв'язання проблем, визначених учителем.

10. Працюйте з радістю тощо.

Загальна інформація для вчителів щодо роботи з батьками

- Оберіть один з видів діяльності, добре придатних для демонстрації. Коротко поясніть батькам мету заняття і схему його проведення.

- Запросіть батьків попрацювати з невеликою групою дітей (не більше двох-трьох).

- Поясніть батькам, що заняття має проходити невимушено, у вигляді гри. Це заохочує дітей до творчості, до ризику, і вони отримують від заняття набагато більше користі, ніж у разі простого виконання наказів.

- Підкресліть, що не слід акцентувати увагу на результаті, на перемозі. У ранньому дитинстві найбільше значення має сам процес навчання, а не кінцевий результат.

- Розкажіть батькам, як слід реагувати на ту чи іншу поведінку дітей.

Ознайомте їх з конкретними стратегіями дій, які дають змогу досягти позитивного результату.

У своїй роботі з батьками вчителям бажано дотримуватися таких принципів:

- Первинним джерелом інформації про батьків повинні бути вони самі. Необхідно збирати лише ті відомості, які є важливими для роботи з дітьми.

- Батькам не слід дозволяти переглядати записи, що не стосуються їхніх дітей.

- Інформацію, одержану від дітей та батьків, треба надавати членам педагогічного колективу і консультувати лише до тієї міри, наскільки це необхідно для роботи з дітьми.

- Сім'ям слід розповідати, що було повідомлено іншими працівниками школи чи фахівцям і чому це було зроблено. (Персонал школи може давати письмову підписку стосовно того, що інформація не буде поширюватися). Якщо є сумніви щодо можливості передачі конфіденційної інформації іншим, спочатку запитайте дозволу в членів родини. Єдиним винятком із цього правила є випадки можливого насильства і відсутності турботи про дітей.

- Щорічно, після приходу до класу нових батьків і працівників, вирішуйте, яку інформацію збиратимуть, як її використовуватимуть і хто до неї матиме доступ.

- Батьки мають право вирішувати, хто, коли і як може інформувати інших людей про поведінку, знання, переконання і погляди дитини та її родини. Інформацію про дітей слід надавати лише тим людям, кому вона справді потрібна і хто має право її знати.

Ніколи не розмовляйте і не пишть про дитину будь-кому без згоди батьків. Зберігайте свої нотатки, контрольні листки та інші записи в такому місці, де діти чи їхні батьки не могли б їх випадково прочитати. Тримайте інформацію приватного характеру в особливій папці й обговорюйте її зміст лише на професійній основі. Ці папки повинні зберігатися в зачиненому місці у дирекції школи. Менш конфіденційні відомості, а також дитячі роботи можуть зберігатися у класі.

Опитування батьків є важливим елементом під час збирання різнобічних відомостей про дитину з вадами. Батькам можна пропонувати різні шляхи спілкування. Наприклад, для деяких зручніше письмово відповідати на заздалегідь складений перелік запитань, інші хочуть розмовляти з учителем особисто.

Інколи батькам слід підказувати, яка інформація про дитину потрібна школі. Будьте чуйними та уважними – і ви отримаєте їхню допомогу. Батьки знають свою дитину краще за інших і швидко зрозуміють, що ви ставитеся до них як до партнерів у роботі з дитиною. Спілкування з батьками – це двосторонній процес. Демонструйте батькам, наскільки корисна одержана від них інформація і як вона сприяє визначенню ефективних способів допомоги дитині. Надавайте батькам можливість розпитувати вас.

Процес оцінювання може починатися з одержання такої інформації:

- Хто ця дитина? Яка її біографія?
- Які особи відіграють важливу роль у житті дитини?
- Які досягнення є у дитини?
- Який рівень її фізичного розвитку?
- Який її соціальний та емоційний розвиток? Які її ігрові вміння?
- Який розвиток комунікативних навичок дитини?
- Який її когнітивний (пізнавальний) розвиток?
- Які види занять найбільше цікавлять дитину?
- У яких сферах дитині потрібна допомога (спілкування, соціальний і емоційний розвиток, ігрові вміння, фізичний розвиток, розв'язання проблем, мислення тощо)?
- Які ресурси є в педагогічного колективу? Які матеріали та обладнання? Які працівники?
- Які методи впливу дають змогу ефективно допомогти дитині (наприклад, безпосереднє втручання, моделювання поведінки, підказування, пристосування середовища тощо)?
- Коли дитина діє успішно і коли вона потребує допомоги (наприклад, під час їжі, сну, надворі, під час гри наодинці, під час гри з іншими дітьми тощо)?
- Де (в яких умовах) дитина досягає успіху і де (в яких умовах) у неї виникають труднощі (наприклад, удома, під час сімейних урочистостей, у великих чи в маленьких групах, у школі тощо)?
- Як інтереси дитини та її мотивація до навчання впливають на її здатність до навчання? Чи передбачають ці інтереси залучення інших осіб?

Наскільки шкільні заняття відповідають інтересам дитини?

- Як дитина демонструє те, що вона знає (за допомогою мови, знаків, жестів тощо)?

Аби оптимізувати процес інтегрування дитини в загальноосвітнє середовище видається за доцільне:

- забезпечити батьків дітей з особливими потребами своєчасним доступом до інформації і консультації, підтримки з боку професіоналів та інших батьків;

- підтримувати здатність батьків долати свої страхи, інші психологічні труднощі, посилення компетентності, з метою повноцінної участі батьків у навчальному процесі;

- формувати позитивне ставлення та загальну культуру батьків з метою надання дітям достатньої опіки, заохочення самостійного вибору дітьми занять, реалізації їх творчих потенціалів і бажань;

- сприяти об'єднанню зусиль батьків у лобіюванні впровадження інклюзивної форми навчання, впливові на законодавчий процес, виробленні політики і процедур діяльності шкіл і мереж підтримки, залучення фінансових та інших ресурсів у розвиток інклюзивних програм;

- створити потужну мережу батьківських організацій та об'єднань з метою консультативної та інформаційної роботи в оточуючому середовищі та суспільстві в цілому, поширення зразків кращих інклюзивних практик засобами масової інформації, зокрема серед батьків здорових дітей.

Вочевидь, перш за все, варто зважати на те, що діти безпосередньо сприймають та вчаться тим речам, які зустрічають у своєму житті. Підтвердженням цього факту є спостереження Росса Кемпбелла, яке

констатує:

Якщо дитина оточена критикою, то вона вчиться звинувачувати,

Якщо дитина бачить ворожість – вона вчиться битися.

Якщо над дитиною насміхаються – вона вчиться бути боязкою.

Якщо дитину постійно соромлять – вона вчиться почувати себе винуватою.

Якщо дитина оточена терпимістю – вона вчиться бути терпимою.

Якщо дитину заохочують – вона вчиться цінувати інших.

Якщо дитина відчуває себе у безпеці – вона вчиться вірити.

Якщо дитину схвалюють – вона вчиться подобатися сама собі.

Якщо дитину приймають і поводяться з нею доброзичливо – вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

Отже, підсумовуючи вище сказане, слід відзначити, що діти з проблемами в розвитку ще в дошкільному віці починають розуміти свою несхожість з однолітками, а у підлітковому віці – бурхливо переживають свою фізичну недосконалість. Тому мета реабілітації дітей – це, насамперед, реабілітація їх як особистостей. У корекційно-виховному

процесі необхідно прагнути досягти у дитини самостійності, впевненості, мобільності. Для цього необхідно:

- формувати уміння і навички, необхідні для самостійного життя;

- вчити спілкуватися (лікарі стверджують, що під час нашого задоволення, радості мозок виділяє гормони задоволення – ендорфіни. При чому цей механізм діє при будь-якій залежності – наркотичній, алкогольній, схильності до солодощів, колекціонування, тобто, у будь-якому виді діяльності, якщо це подобається людині. У людини закладена потреба до отримання задоволення. Від батьків та вихователів залежить, що стане джерелом позитивних емоцій у дитини: робота, навчання, наркотики, шкідливі звички? Формування ”розумних емоцій“, корекція недоліків емоційної сфери повинні розглядатися як одна з найважливіших задач виховання);

- досягти формування у дитини такого психологічного стану, коли вона сприймає свій дефект (ваду) як одну зі своїх якостей, що виокремлюють її індивідуальність від інших, і не більше того.

Щоб досягти такого стану дорослим не можна надмірно опікуватися дитиною, проявляти жалість, знижувати вимоги, а для цього створити сприятливі умови для досягнення життєвих цілей.

Висновки.

Законом України «Про позашкільну освіту» серед напрямів позашкільної освіти визначено соціально-реабілітаційний напрям, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, потреб у самореалізації учнів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їхнього змістовного дозвілля та відпочинку. У такому контексті можливо говорити про залучення дітей та молоді з особливими потребами, а також інших категорій дітей, які потребують соціальної реабілітації та соціально-педагогічної підтримки. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року підкреслюється необхідність розширення практики інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами у системі загальної освіти. Нова парадигма навчання в освіті – інклюзивне навчання, як інноваційна форма, потребують визначення наукового-методичного апарату її забезпечення та реалізації. У вирішенні задач інклюзивної освіти беруть участь різні освітні ланки, зокрема позашкільна освіта, що завдяки власним специфічним характеристикам є не лише ефективним інститутом соціалізації дітей та молоді, який володіє суттєвим соціально-педагогічним потенціалом, але також однією з найбільш мобільних ланок у загальній системі освіти України. Відповідно позашкільні навчальні заклади реалізують актуальні, такі що відповідають сучасним соціально-освітнім тенденціям, напрями роботи з дітьми та молоддю, зокрема дітьми, що мають психофізичні порушення.

В Україні триває реформування системи освіти. Інструментом становлення нової освіти є інноваційна діяльність, яка полягає у внесенні якісно нових елементів у навчальний процес. Реалізація нових векторів розвитку освіти потребує використання інноваційних технологій, особливо у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, творчого пошуку нових або вдосконалених концепцій, принципів, підходів до освіти, суттєвих змін у змісті, формах і методах навчання, виховання, управління педагогічним процесом

Отже, результати теоретичного аналізу та даних дослідження педагогічної практики дозволяють зробити такі висновки:

– на сучасному етапі суспільного розвитку відбулися зміни ставлення громадськості до людей з особливими потребами; актуальним є створення найбільш сприятливих умов для здобуття освіти та інтеграції в суспільство людей з психофізичними порушеннями;

– для соціально-педагогічної науки і практики важливими є проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами;

– позашкільні навчальні заклади виконують власну роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, що, поперше, обумовлено організаційно-педагогічними, соціально-педагогічними їх характеристиками; подруге, пов'язано із сучасною загальною соціокультурною, освітньою тенденцією, яка полягає у орієнтації на альтернативність освіти.

Пріоритетними напрямками впровадження інноваційних технологій у навчання дітей з особливими потребами є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини з тим, щоб вона відчувала себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя. Успішність організації навчально-виховного процесу забезпечується за рахунок введення нових технологій, тому педагогічні колективи цілеспрямовано працюють над модернізацією змісту методичної роботи, переорієнтацією вчителів на нову особистісно орієнтовану філософію, методологію роботи з дітьми з особливими потребами. Серед упроваджуваних навчальних технологій в інклюзивній освіті в області є: технологія особистісно-орієнтованого навчання, диференційоване викладання, традиційне інтенсивне навчання, проектна діяльність тощо. Навчання дитини в інклюзивних умовах може бути успішним за наявності адекватних ресурсів і підтримки. Важливим індикатором, який дає змогу судити про майбутню ефективність спроб інклюзивного навчання є і ставлення самого вчителя. Тому можливість вдосконалювати свою майстерність під час спеціально організованих навчальних заходів допомагає педагогам знайти відповіді на конкретні запитання, сприяє підвищенню їхньої впевненості та активнішому залученню до вироблення програм навчання для учнів в інклюзивних класах. Успіх у створенні інклюзивного середовища можна констатувати тоді, коли у ньому приймають всіх дітей, цінують їх за їхні унікальні риси та надають можливості для навчання й діяльності в різний спосіб залежно від індивідуальних потреб і цілей.

Таким чином, інноваційна діяльність є досить специфічною і складною, а отже, потребує особливих знань, навичок, здібностей.

Упровадження інновацій неможливе без педагога-дослідника, якого сьогодні ще називають педагогом інноваційного спрямування. Основна мета його діяльності – застосування сучасних інноваційно-педагогічних технологій, що дозволяє створити ефективну систему навчання учнів з особливими освітніми потребами, сприяє створенню ситуацій успіху, індивідуалізації навчальної діяльності та активізації пізнавальної діяльності, мотивації до навчання, високій результативності, забезпечує психологічний комфорт і вільний вибір, розвиває креативне та критичне мислення.

Список використаної літератури

1. Гаяш О.В. Співпраця фахівців у інклюзивному навчанні як необхідна передумова забезпечення корекційної спрямованості педагогічної роботи / О.В. Гаяш // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2015. – № 12. – С. 99-113.
2. Гоцко Г.І. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання / Г.І. Гоцко // Інклюзивне навчання в Новій українській школі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі» (26-27 березня 2018 р., м. Терехів): у 2 ч. / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України; упорядн.: Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. – Київ: Інтерсервіс, 2018. – С. 28-30.
3. Даніельс Е., Стаффорд К. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів.-Львів: Т-во «Надія», 2000.- 255с.
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття)-К.: райдуга, 1994.- 61с.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – С. 56-72.
6. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки // Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: Монографія / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 14-47.
7. Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів.- Україна, Львів, товариство «Надія», 2000.- 256 с.
8. Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради, 1999, № 28, - с. 230 – 235.
9. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради, 2006, №2 – 3, - с. 36 – 42.
10. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради, 2001, №30, с. 142 – 150.
11. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради, 1991, №2, - с. 252 – 258.
12. Закон України «Про спеціальну освіту» (проект), //, Міністерство освіти і науки України // www.mon.gov.ua

13. Колупаєва А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку// Науково-методичний журнал. «Нова педагогічна думка». - Рівне, №1. 2004 р.
14. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів.К.-2010.
15. Колупаєва А., Ю. Найда, О. Таранченко, С. Єфімова, Н. Слободянюк, І. Луценко, Л. Будяк; За заг. ред. Л. Даниленко, Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник.
16. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. – 272с.: іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
17. Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу. – К.: 2003. – 36с.
18. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 1999, №4. - с. 2 – 4.
19. Нагорна О.Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально- методичний посібник / О.Б. Нагорна. – Рівне, 2016. – 141 с.
20. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
21. Особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Вісник № 4 НДЛ інклюзивної освіти / Упорядники: Савчук Л.О., Юхимець І.В. – Рівне: РОІППО, 2013. – 53 с.
22. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам .. – К.: Наук. світ., 2005.
23. Постанова КМУ Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 588) від 09.08.2017 р.
24. Ревуцька О.В. Інноваційні технології в навчанні осіб з особливими потребами / О.В. Ревуцька. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20509/1/164-Revutska-265-267.pdf>.